

Tietoyhteiskunta ja kunnallinen demokratia

Makroteoreettinen näkökulma informaationaalisien yhteiskunnan demokratian ehtoihin

Ari-Veikko Anttiroiko

INFORMATION SOCIETY AND LOCAL DEMOCRACY. MACROTHEORETICAL PERSPECTIVE ON THE PRECONDITIONS OF DEMOCRACY IN THE INFORMATION SOCIETY.

In this article I apply a macrotheoretical framework developed by Manuel Castells in the purpose of widening the perspectives to local democracy in the information society. The core idea is to show how informational mode of development together with recent restructuring of the economy change the preconditions of democracy. Opportunities to meaningful participation and involvement are, in fact, diminishing, in spite of the increases in the number of reforms and quasi-democratic improvements. Globalisation of democracy, modest gains of the utilisation of the new information and communication technologies, undemocratic nature and weakness of a civil society, and lack of interest in public affairs among the general public have changed the preconditions for democracy. And what is of vital importance, these changes have their reasons. They are, to a large extent, direct and indirect consequences of the developments toward global informational capitalism. In Castells' theory the core of this tension is said to be the bipolar opposition between the Net and the Self. Indeed, this tension has many manifestations. It gives rise to urban social movements and imbalanced social developments. A new informational urban policy should focus on dealing with this tension in order to mediate the contextual factors and local conditions. Cities need to adjust to external conditions, to some extent, and they should represent interests at national and international levels, but along with these local government should base its policies on strong commitment to local civil society to be able to take the leading role in solving these emerging problems of the information age. As expressed by Castells, people's control over their lives will fade away unless democracy is reinvented to match the space of flows with the power of places.

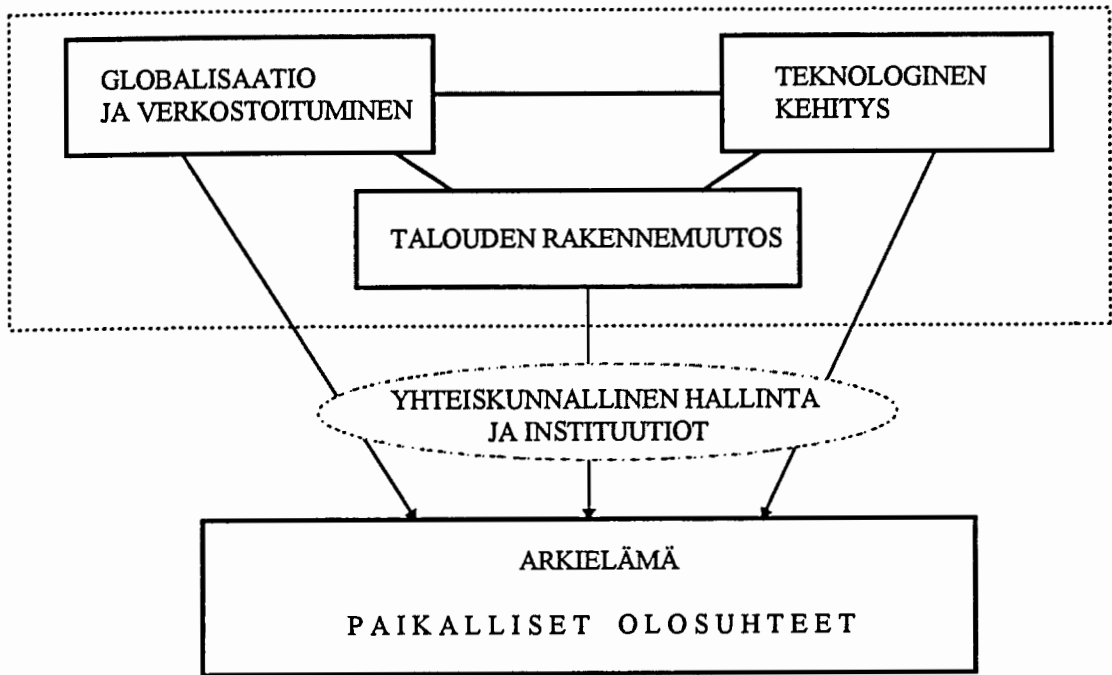
JOHDANTO

Kansalaisten osallistumisen, vaikutusmahdollisuuksien ja sosiaalisen integroitumisen edistä-

minen on nousemassa yhä painokkaammin esiin tietoyhteiskuntaa koskevassa keskustelussa. Sekä EU:n tasolla että kansallisesti pyrkimys demokraattisen ja käyttäjätasavertaisen tietoyhteiskunnan luomiseen on muodostunut tärkeäksi poliittiseksi päämääräksi. Käytännön tasolla näyttää kuitenkin siltä, että näiden vaatimusten toteuttaminen on äärimmäisen vaikeaa. Yhtenä perussyynä saattaa olla se, että koko tietoyhteiskunnan idea on ymmärretty liian kapea-alaisesti, jolloin yhteiskuntakehityksen kriisitendenssejäkään ei kyetä tunnistamaan riittävän selvästi. Pohdin seuraavassa tähän ongelmaan liittyviä kysymyksiä kunnallisen demokratian yleisten edellytysten kannalta.

Demokratiaan liittyvät ongelmat eivät perimmältään johdu hallinnon kyvyttömyydestä vastata ajan haasteisiin. Pikemminkin ne ovat seurausta siitä, että ympäröivän yhteiskunnan keskeiset taloudelliset ja poliittiset toimijat eivät ole valmiita perinpohjaisiin rakenteellisiin uudistuksiin. Demokratian uudistamisen vaikeuden taustalla on monia tekijöitä, joiden todellisia syitä ja kehkeytymistä on turha etsiä kehittämissuunnitelmien lähtökohdista tai tietoyhteiskuntavisioiden avulla. Juuri tässä tulevat kuvaan mukaan politiikan ja hallinnon makroteoriat, jotka voivat luoda uusia näkökulmia yhteiskunnallisiin kehitysprosesseihin, niihin liittyviin kriisitendensseihin ja hallinnon kehittämisen strategiaan lähtökohtiin.

Pyrimme seuraavassa tarjoamaan makroteoreettisen kokonaisjäsennyksen siitä, miten talouden rakennemuutos, globaalien verkostojen muotoutuminen sekä uusi tieto- ja viestintäteknologia ja siihen kytkeytyvä tietoyhteiskuntakehitys vaikuttavat kuntalaisten ja muiden paikallisten toimijoiden mahdollisuuksiin hallita paikallisia prosesseja ja vaikuttaa oman yhdyskuntansa kehitykseen. Tarkastelen samassa yhteydessä kuntien roolia tämän ristiriidan hallinnan näkökulmasta. Tätä asetelmaa havainnollistaa kuvio 1.

Kuvio 1. Paikalliset olosuhteet, kontekstitekijät ja institutionaaliset välitysmuodot.

Käsittelyni kohteena ovat paikallistason poliittis-hallinnolliset prosessit ja niiden yhteiskunnalliset puitteet. Valintani taustalla on näkemys, että yhteiskuntakehityksen myötä syntyvät kriisit joudutaan usein kohtaamaan juuri paikallisella tasolla. Kansallinen ja EU-tasoinen kehittämisspoliittinen mekanismi näyttää muodostuvan sellaiseksi, että lähtökohtaisesti tuetaan kasvuajatteluun nojautuvia vieraannuttavia prosesseja ja järjestelmiä, joiden synnyttämien kriisien jälkeen kehitellään erilaisia näennäisdemokraattisia ratkaisumalleja ongelmien lievittämiseksi. Samantapaisia piirteitä ilmenee talouden taantumisen yhteydessä. Nimittäin tällaisten kriisien yksi standardiratkaisu on desentralisoida ja demokratisoida hallintoa, mikä siirtää yksilolotteisen talouspolitiikan seurausvaikutusten käsittelyn paikallistasolle, mutta toisaalta ei tarjoa juuri minkäänlaisia välineitä niitä tuottavien kontekstitekijöiden hallintaan. Tämä on omiaan lisäämään yhteiskunnallisia ristiriitoja juuri paikallistasolla.

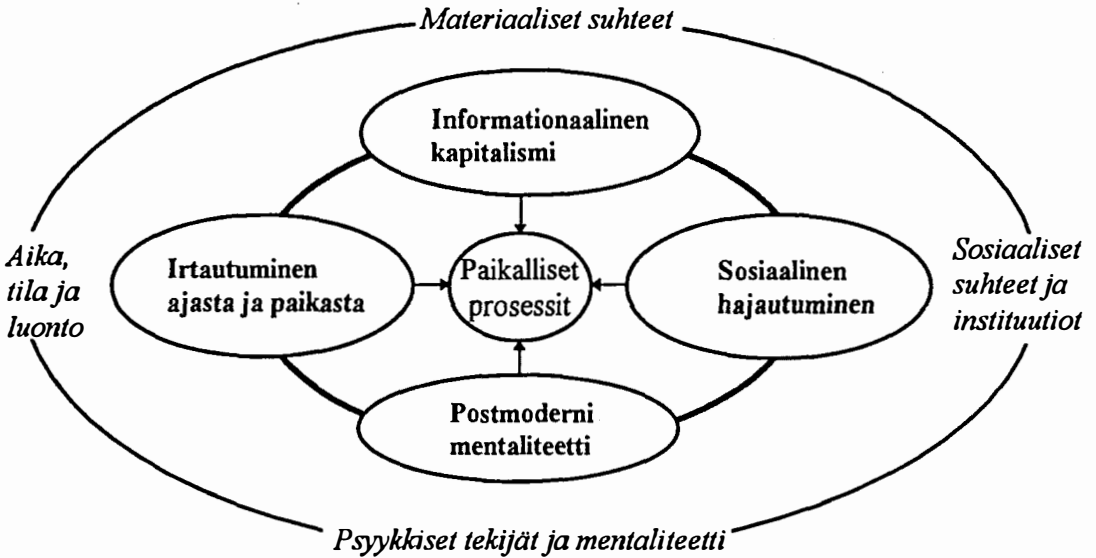
Paikallistason rakenteiden ja prosessien tarkastelussa on mahdollista lähteä liikkeelle sekä itsehallintoa että kontekstia korostavista tekijöistä (Fainstein 1996). Valitsen näkökulmakseni näistä jälkimmäisen. Tämä tarkoittaa sitä, että asetan paikallistason prosessit osaksi laajempaa yh-

teiskunnallista kehystä. Lähtökohtanani on tunnetun kaupunkisosiologin, Manuel Castellsin teoria informaationalisesta yhteiskunnasta. Huomatakoon, että tulkitseen 'tietoyhteiskuntaa' nimenomaan tämän viitekehityksen kautta.

INFORMATIONAALINEN YHTEISKUNTA

Sosiaaliantologinen viitekehys

Tarkasteluni lähtökohdan muodostaa neljä perusolomuuttoa, jotka jäsentävät ihmisenä olemisen (a) aineellisia, (b) spatiotemporaalisia, (c) sosiaalisia ja poliittisia sekä (d) psyykkisiä ulottuvuuksia. Yhteiskuntateorian tasolla niitä ilmentävät vastaavasti sellaiset käsitteet kuin *informaationaalinen kapitalismi* tai teknokapitalismi, *aika- ja paikkasidonnaisuutta* muuttavat irtaantumismekanismit, *sosiaalisten ja poliittisten suhteiden* hajautuminen sekä *postmoderni mentaliteetti* (ks. Anttiroiko 1996). Tämän kokonaisjäsennyksen sisällöllinen ydin muodostuu informaationaalisen yhteiskunnan teoriasta. Mutta ennen kuin käsitelen sitä tarkemmin, muutama luonnehdinta tämän neliosaisen mallin ideasta.

Kuvio 2. Yhteiskuntakehityksen tarkastelun sosiaaliantologinen viitekehys.

Tietoyhteiskuntakehityksen tulkinnassa on kiinnitettävä huomiota sekä talouden uudelleenrakenteistumiseen että *informationaaliseen kehitysmuotoon*, joiden vaikutukset säteilevät laajasti koko yhteiskuntaan. Manuel Castells (1989) on vakuuttavasti osoittanut, että ilman näitä elementtejä on vaikea saada kokonaisvaltaista kuvaa tietoyhteiskuntakehityksen todellisesta luonteesta. Douglas Kellner (1989) on ilmaissut suurin piirtein saman asian käsitteellä teknokapitalismi. Scott Lash ja John Urry (1987) puolestaan ovat tuoneet tähän tärkeän näkökulman, joka liittyy kapitalismin hajautumiseen ja sen epävarmuutta lisäävien tendenssien voimistumiseen. Näitä täydentävät vielä monet talouden globalisoitumiseen liittyvät näkökulmat (Castells 1996). Nämä kehitykset luovat teoreettisia perusteita demokratian puitteiden muuttumista koskevalle tutkimukselle.

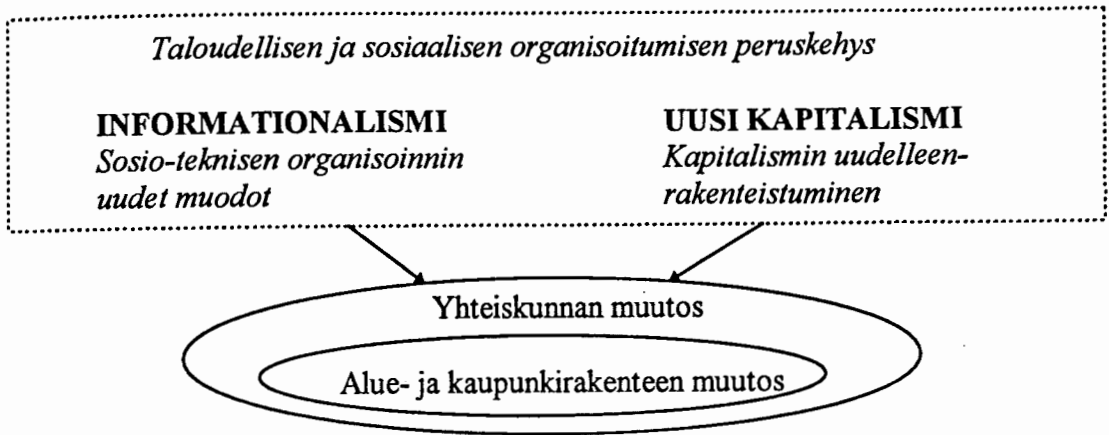
Toinen tärkeä seikka on se, että sosiaalisen olemisen *tila- ja aikaulottuvuudet* muuttuvat kaiken aikaa. Anthony Giddens (1992) on käsitellyt tätä problematiikkaa valaisevasti. Hän on kiinnittänyt huomiota ns. irtaantumismekanismeihin (*disembedding mechanisms*), joiden paradigmaattisia muotoja ovat vaihdon välineet kuten raha sekä institutionalisoitu asiantuntijuus. Nämä etäältä vaikuttamisen, luottamuksen ja 'yhteiskuntasopimuksen' muodot ovat tunnusomaisia moderneille yhteiskunnille, ja moderniteetin radikalisoituessa ne saavat entistä moni-ilmeisempiä ja

hajautuneempia muotoja ja luonnollisesti myös vastatendenssejä (ks. Beck & Giddens & Lash 1994). Tähän ulottuvuuteen voidaan liittää myös luontosuhteessamme ja ekologisessa järjestelmässä tapahtuvat muutokset, joista on keskusteltu paljon viimeisen parin vuosikymmenen aikana (ks. Beck 1990; 1992).

Kolmannen muutoksen alueen muodostavat *sosiaaliset ja poliittis-hallinnolliset suhteet*, joihin liittyy aina jonkinlainen tendenssi mukautua aineellisten elämänehtojen dynamiikkaan. Näitä suhteita ilmentävät instituutiot syntyvät lähinnä valtasuhteisiin ja kulutusprosesseihin ja myös kollektiivisten identiteettien käsittelyyn kytkeytyvien sosiaalisten sääntöjen pohjalta.

Neljänneksi voidaan vielä erottaa *postmoderni mentaliteetti*, joka on muotoutumassa modernin yhteiskunnan hajautumisen yleisenä psykologisena tuloksena. Sille on olennaista itsestäänselvyyksien purkamisen ja institutionalisoituneiden käytäntöjen kyseenalaistaminen. (Ks. Callinicos 1989, Best & Kellner 1991, Cahoon 1988.)

Yhteiskuntamuodon muutosta maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskuntaan ja edelleen tietoyhteiskuntaan voidaan tulkita tämän sosiaaliantologisen kehityksen kautta. Rajaussyistä kiinnitän päähuomioni informationaaliseen kapitalismiin, joka auttaa luomaan paljastavan kuvan muotoutumassa olevan tietoyhteiskunnan luonteesta.

Kuvio 3. Taloudellisen ja sosiaalisen organisoitumisen peruskehys.

Informationaalinen kehitysmuoto

Yleistä yhteiskunnallista kontekstia luonnehtii *sosio-teknisen organisoitumisen* uusien muotojen eli informaation kehitysmuodon ilmaantuminen samanaikaisesti *kapitalismin uudelleenrakenteistumisen* kanssa. Nämä kaksi tekijää ovat Castellsin (1989, 2) kontekstuaalisen analyysin keskeisiä elementtejä. Ne muodostavat institutionaalisen ja taloudellisen organisoitumisen peruskehysten myöhäismoderneissa yhteiskunnissa: »I argue that there is a historically articulated complex of transformations which concerns, simultaneously, capitalism as a social system, informationalism as a mode of development, and information technology as a powerful working instrument. It is this complex socio-economic-technical matrix that is transforming societies, and thus cities and regions.» (Castells 1989, 3.) Tätä kehystä havainnollistaa kuvio 3. Pyrin seuraavaksi kuvaamaan tarkemmin näiden uusien tuotanto-, kehitys- ja organisoitumuotojen luonnetta.

Castellsin (1989, 7–9) argumentaatioketjun lähtökohtana on havainto, että yhteiskuntaelämän perustava ydinprosessi on *aineellisen elämän ylläpitäminen*. Yhteiskunnat ovat organisoituneet sellaisissa inhimillisissä prosesseissa, joita rakenteistavat historiallisesti määräytyneet yhteydet tuotannon, valtasuhteiden ja kokemusmaailmojen välillä. Aineellisen elämän edellytysten ja yhteiskuntasuhteiden kehittyessä uusintamisen lisäksi on syntynyt *lisäarvoa*, joka on mahdollistanut tuotanto- ja kulutustoimintojen eriytymisen ja laajentumisen. Yhteiskuntarakenteet suhteutuvat tuotantoprosesseihin määrittämällä lisäarvon

muodostusta ja jakoa koskevat käytännölliset säännöt. Nämä säännöt muodostavat tuotantotavan, joka määrittää perustavalla tavalla ihmisten aseitoimista yhteiskunnallisesti relevantteihin keskinäissuhteisiin. Näin ollen tuotantotapa on se suhderytelmä, joka jakaa ihmiset yhteiskuntaluokkiin sen mukaan mikä on heidän suhteensa tuotantoon. Nykymaailmassa tuotantotavan kaksi päämuotoa ovat kapitalismi ja statismi, joista tässä keskitytään ensinmainittuun.

Taloudellisen toiminnan dynamiikan kannalta on tärkeää paikantaa nimenomaan lisäarvoa koskevat perustekijät. Castells lähtee siitä, että lisäarvon taso muotoutuu olennaisilta osiltaan tuotantoprosessin *tuottavuuden* pohjalta. Tämä taas riippuu tuotantotekijöiden (lähinnä työn ja materiaalien resurssien) välisestä suhteesta, joka määräytyy *energian* ja *tiedon* käytön pohjalta. Ratkaisevia elementtejä tässä prosessissa ovat tuotantoon liittyvät teknologiset suhteet, jotka määrittävät kunkin tuotantomuodon ja viime kädessä myös kunkin historiallisen vaiheen *kehitysmuodon*. Tässä tulemme yhteen Castellsin analyysin kannalta tärkeään tiivistykseen: »*Thus, modes of development are the technological arrangements through which labor acts upon matter to generate the product, ultimately determining the level of surplus.*». Hänen mukaansa jokaista kehitysmuotoa määrittää perimmältään se elementti joka on keskeinen tuotantoprosessin tuottavuuden lisäämisen kannalta. Agraarisessa kehitysmuodossa lisäarvon luomisen perusta oli työvoiman ja muiden tuotantotekijöiden määrällisessä lisäämisessä, minkä rinnalla toteutettiin myös työn organisoitumiseen vaikuttaneita uudistuk-

sia. Teollisessa kehitysvaiheessa vastaava lisäys saatiin aikaan uusien energialähteiden käyttöönotolla ja niiden käytön tehostamisella. Muotoutumassa olevasta *informationalisesta kehitysmuodosta* Castells kirjoittaa: »*In the informational mode of development, the emergence of which is hypothesized here, the source of productivity lies in the quality of knowledge, the other intermediary element in the relationship between labor and the means of production.*» Hän korostaa, että tieto on aina ollut mukana kaikissa kehitysmuodoissa, koska tuotanto edellyttää tiettyä tiedollista perustaa. Informationalisessa kehitysmuodossa sillä on kuitenkin oma erityis-asemansa, jota hän kuvaa seuraavalla tavalla: »*However, what is specific to the informational mode of development is that here knowledge intervenes upon knowledge itself in order to generate higher productivity. In other words, while in the preindustrial modes of development knowledge is used to organize the mobilization of greater quantities of labor and means of production, and in the industrial mode of development knowledge is called upon to provide new sources of energy and to reorganize production accordingly, in the informational mode of development knowledge mobilizes the generation of new knowledge as the key source of productivity through its impact on the other elements of the production process and on their relationships.*» (Castells 1989, 10.)

Tässä vaiheessa on syytä korostaa, että kyse ei ole teknologian määräämästä kehityksestä missään lineaarisessa tai mekanistisessa mielessä. Teknologia on sikäli keskeinen yhteiskuntakehityksen tekijä, että teknologisesti määräytyvät *tuotantovoimat* määrittävät historiallisesti *kehitysmuotoja*. Mutta samalla on muistettava, että sosiaaliselta pohjalta muotoutuvat *tuotantosuhteet* määrittävät *tuotantomuotoja*. Sosiaalisella ja teknologisella ulottuvuudella on siten toisistaan erottuvat erityispiirteensä. Tämä on yksi syy siihen, että Castells (1989, 11) korostaa Alain Tourainen, Daniel Bellin ja monien muiden jalanjälkiä seuraten, ettei informationaalisen kehitysmuodon (tai jälkiteollisen yhteiskunnan) ilmaantuminen suinkaan korvaa kapitalismia. Näin siitä yksinkertaisesta syystä, että ne viittaavat eri asioihin. *Kapitalismi* on sosiaalisen organisoitumisen periaate, kun taas *informationalisi* viittaa yhteiskunnan teknologiseen infrastruktuuriin, tuotannollisiin periaatteisiin ja yleisemmin sosio-tekniikan organisoitumisen muotoihin. Näiden välisellä kiinteällä yhteydellä on toki huomattava vaikutus yhteiskunnan dynamiikan muotoutumiseen. Nimittäin ka-

pitalistisessa järjestelmässä *tuotantomuodolla on pyrkimys organisoida yhteiskunta oman logiikkansa ympärille*, mikä johtuu siitä että siinä taloudellinen toiminta muodostuu vallan ja legitimitietin ensisijaiseksi lähteeksi. Kaiken perustana on voiton tavoittelun motivoima tuotanto, joka suuntaa ratkaisevasti yhteiskunnallista kehitystä: »*In the case of capitalism, private capital's drive to maximize profit is the engine of growth, investment, and consumption.*»

Teknologia ja yhteiskuntakehitys

Teknologialla on ratkaiseva merkitys muutosta tuottavana ja siihen vaikuttavana voimana. Castells (1989, 1) osuu kuitenkin oikeaan kieltäessänsä sellaisen teknologisen determinismin, johon sekä historiallinen optimismi että moralistinen pessimismi nojaavat. Ne antavat liian yksinkertaistavan kuvan teknologian vaikutuksesta yhteiskuntaan. Samoin Castells tuomitsee monien futurologien näkemykset, joissa tietoyhteiskunnan kehitystä selitetään ja ennustetaan uuden teknologian lineaarisena ekstrapolaationa, ilman että huomiota kiinnitettäisiin riittävästi sosiaaliseen organisoitumiseen ja yhteiskunnallisiin suhteisiin kehitykseen vaikuttavina »välitysmuotoina». Castells (1996, 5) on päätenyt siihen, että koko kysymyksenasettelu on itse asiassa virheellinen, sillä teknologia on konstitutiivinen osa yhteiskuntaa. Tällä hän tarkoittaa nähdäkseni sitä, että teknologia rakentaa osaltaan sitä mitä me tarkoitamme yhteiskunnalla, jolloin meidän yhteiskunnallinen olemisemme on sellaisenaan teknologisesti välitynnä.

Humanismiin ja ekologiseen ajatteluun pohjautuvia yhteiskuntakriittisiä näkökulmia ihmistä, yhteisöjä, teknologiaa ja yhteiskuntaa koskevaan keskusteluun ovat tuoneet lukuisat tunnetut yhteiskuntafilosofit. Erich Fromm (1969) on korostanut inhimillisyyden kunnioittamista ja lähiyhteisöjen merkitystä sosiaalisten prosessien perustana, E. F. Schumacher (1976, 1980) toiminnan pientä, inhimillistä mittakaavaa, ja Carol C. Gould (1988) puolestaan aidon vastavuoroisuuden ylevöittämisestä yhteiskunnallisen toiminnan yleiseksi periaatteeksi. Murray Bookchin (1987) on pitänyt tärkeänä ruohonjuuritason demokratian kehittämistä ja Arne Naess (1989) taas ekologisesti vastuullista yhteisöllisyyttä. Mielenkiintoista lisäväriä näihin keskusteluihin on tuonut Ivan Illich (1990, 11–12), joka pitää poliittisen prosessin keinoin toteutettua ohjaamista ja sääntelyä vaurauden ja työpaikkojen mielekkään jaon edellytyk-

senä. Hän kirjoittaa: »Kun *bitit* ja *watit* (jotka edustavat informaation ja energian yksiköitä) paketoidaan johonkin massatuotettuun hyödykkeeseen tietyn kynnyksen ylittävässä määrin, ne muuttuvat *väistämättä* köyhdyttäväksi vauraudeksi.»

Nämä humanistis-ekologiset näkemykset ovat sinänsä perusteltuja, mutta niiden tiukka normatiivinen lataus on johtanut siihen, ettei niitä ole suhteutettu modernin yhteiskunnan realiteetteihin. Moralisovissa ja humanistis-pessimistisesti latautuneissa näkemyksissä tietoyhteiskunta näyttää totalisoivana teknopoliksena, joka alistaa ihmisiä ja latistaa inhimillistä kulttuuria. Sen nähdään myös heikentävän kasvamista sosiaaliseen vastuuseen ja kaventavan mahdollisuuksia omaehtoiseen itsensä toteuttamiseen. Yhden esimerkin tämänlaatuisesta teknologiapessimismistä tarjoaa G. H. von Wright (1987). Samantyyppisiä esityksiä on tehty myös yhteiskuntateorian ja sosiologian saralla. Mainittakoon näistä Ulrich Beck, jonka riskiyhteiskuntakonseptio soveltuu monilta osin nimenomaan tietoyhteiskuntaa kuvaavaksi yhteiskuntateoreettiseksi jäsenyykseksi. Tieto- ja viestintäteknologiahan voidaan nähdä riskiyhteiskunnan mediumina *par excellence* (ks. Beck 1990; 1992 sekä Beck & Giddens & Lash 1994). Viimeksi mainitut ovat tosin jo tiukemmin kiinni yhteiskuntaelämän realiteeteissa kuin romantisoivat uusyhteisöllisyyttä korostavat yhteiskuntafilosofiset kehitykset.

Vastapainona näille enemmän tai vähemmän kriittisille ja pessimistisille näkemyksille ovat optimistiset tietoyhteiskuntavisiot. Yoneji Masudan *computopia* on tunnettu esimerkki tältä saralta. Muista tunnetuista tulevaisuudentutkijoista mainittakoon Alvin Toffler, John Naisbitt sekä Marshall McLuhan.

Käytännön tasolla nämä visiot näkyvät erilaisissa julkisissa puheenvuoroissa ja kehittämissuunnitelmissa. Varsinkin Euroopan unionin tietoyhteiskuntaprojektit ovat vaikuttaneet ratkaisevasti siihen, että kyseinen yhteiskuntakonseptio on levinnyt niinkin voimakkaasti koko Eurooppaan. Vastaava kehitys alkoi jo paljon aikaisemmin Japanissa ja Yhdysvalloissa. Euroopan unionin ohjelmallista tietoyhteiskuntapolitiikkaa voi hyvällä syyllä luonnehtia *teknokraattiseksi*. Se perustuu melko mekanistisesti sävyttäneeseen ajatukseen informaation kehityslogiikasta osana taloudellisen kasvun ideologiaa. (Ks. ISPO 1998, Europe and the global information society 1996 ja Europe's Way to the Information Society 1994.) Yksi konkreettisimpia näkemiäni luonnehdintoja tietoyhteiskunnasata sisältyy EU:n tietoyhteiskun-

tafoorumin raporttiin, jossa todetaan seuraavaa: »*If we work, learn and communicate with colleagues through a network, we are in the Information Society.*» (Networks for People and their Communities 1996, 8) Mutta entä jos viidenneksellä väestöstä ei ole työtä? Entä jos meillä ei olekaan meritokraattisen järjestelmän edellyttämiä »kollegoja»? Miten syrjäytyminen estetään? Miten käy kolmannen maailman? Tällaisia kysymyksiä nousee pakostakin esiin mainitunlaisista määritelmistä. Olennaista tässä ei ole sinänsä em. tiiviin määritelmän sisältö, vaan sen taustalla vaikuttavat oletukset ja ideologiset ainekset. Samantapaisia painotuksia löytyy myös suomalaisesta tietoyhteiskuntakeskustelusta (ks. esim. TIEKE 1994).

Sekä pessimistisessä yhteiskuntafilosofiassa että optimistisessä teknologiauskossa on idealisoivia aineksia. Kumpikaan ei tarjoa kovinkaan luotettavaa kuvaa sen enempää teknologian yhteydestä yhteiskuntakehitykseen kuin sosiaalisten tekijöiden osuudesta tässä prosessissa. Mainitunlainen humanismi ylevöittää inhimillisen tekijän romantisoimalla siihen liittyviä puolia ja jättämällä teknologian kokonaan sen ulkopuolelle, kun taas teknokraattisessa näkemyksessä inhimilliset ulottuvuudet on korvattu miltei kokonaan teknologisilla organisointiperiaatteilla. Yhden vaihtoehdon tälle kaksijakoisuudelle tarjoaa Castellsin kehittämä teoria, jossa teknologiaa koskeva käsittely liitetään riittävän laajaan yhteiskuntateoreettiseen kehukseen.

Talouden uudelleenrakenteistuminen

Teknologian merkitys tulee esiin vasta silloin, kun se muodostuu osaksi yhteiskunnallisia käytäntöjä. Se on taloudellisen-teknologisen järjestelmän osa, joka muuttuu jatkuvasti. Tältä kannalta on tärkeää painottaa, että oman vuosisatamme loppujakso on merkinnyt yhtä uutta käännekohtaa, jonka ilmaantumista ei voida selittää pelkästään tieto- ja viestintäteknologian kehityksen pohjalta. Sosio-taloudellisen organisoinnin edellytettiin thatcherismin ja reaganismin viitoittamalla 1980-luvulla yhä voimallisemmin täyttävän yritysten voittoja koskevat tavoitteet ja siihen liittyen edistävän taloudellista kasvua. Lisäksi paineet uusien markkinoiden luomiseen ja laajentumiseen kasvoivat. Näitä täydensi vielä vaatimus siitä, että organisoinnin on kyettävä säätelemään taloudellista kiertoa erilaisten lieveilmiöiden minimoimiseksi ja ongelmien ratkaisemiseksi, ja turvattava muiltakin osin sosiaalinen uusintaminen ja riittä-

vä taloudellisen kehityksen tasapainoisuus. Tällaisten perimmältään lähinnä vahvojen länsimaiden ja OECD:n (1997) ajamien näkemysten varassa alkoi muotoutua uusi kapitalistinen toimintamalli. Pyrkinessään hahmottamaan näin muotoutuneen restruktuuraation eli *talouden uudelleenrakenteistumisen* kannalta olennaisia puolia, Castells on erottanut seuraavat kolme tärkeää tekijää:

- 1) *pääomaintensiivisyyden* lisääntyminen tuotannossa eli yksityisen pääoman merkityksen lisääntyminen suhteessa työvoimaan,
- 2) *valtiokoneiston* siirtyminen taloudellisissa interventioissaan yhä enemmän pääoman kasautumisen edistämisen ja talouspoliittisen hallinnan suuntaan, ja
- 3) kapitalistisen järjestelmän *kansainvälistymisen* ja muotoutuminen maailmanlaajuiseksi reaaliaikaiseksi verkostoksi.

Castellsin (1989, 23–27) mukaan tämän uudelleenrakenteistumisprosessin tuloksena on syntynyt toisen maailmansodan päättymisestä 1970-luvun puoliväliin kestäneen keynesiläisen mallin syrjäyttänyt taloudellinen järjestelmä, jolla on aikaisemmasta poikkeavia muotoja, niin kuin keynesiläisellä mallilla oli aivan vastaavalla tavalla »laissez-faire» kapitalismiin nähden.

Kapitalismin uudelleenrakenteistumisen ja informaation kehitysmuodon historiallinen samanaikaisuus on luonut rakenteellista yhdenmukaistumista, joka on johtanut määrätynlaisen *teknis-taloudellisen paradigman* muodostumiseen. Uusi informaatioteknologia on muodostunut ratkaisevaksi em. uudelleenrakenteistumisen kannalta. Uusi teknologinen paradigma sovellukseen on lisännyt taloudellista tehokkuutta ja tuottavuutta ja avannut uusia väyliä pääoman kasaamiseen. Samalla se on edistänyt valtiointervention tehostamista ja legitimiä uudelleen-suuntaamista pääoman kasautumisen edellytysten luomisen ja hallinnan muotojen kehittämisen suuntaan. Näiden lisäksi se on luonnollisestikin ollut avaintekijä talouden kansainvälistymisessä. (Castells 1989, 28–30.)

Tuotantovoimien määräämässä kehitysmuodossa yhdistyy aina sekä teknologisia että organisointiin liittyviä sosiaalisia tekijöitä. Ei liene yllätys, että myös nämä tuotannollis-teknologisten prosessien *organisointia* koskevat ulottuvuudet ovat osaltaan tukeneet kapitalismin uudelleenrakenteistumista. Uuden teknologisen paradigman mukanaan tuomat kaksi peruspiirrettä – huomion kiinnittäminen informaation prosessointiin sekä sitäkin tärkeämpänä yleinen prosessorientaatio

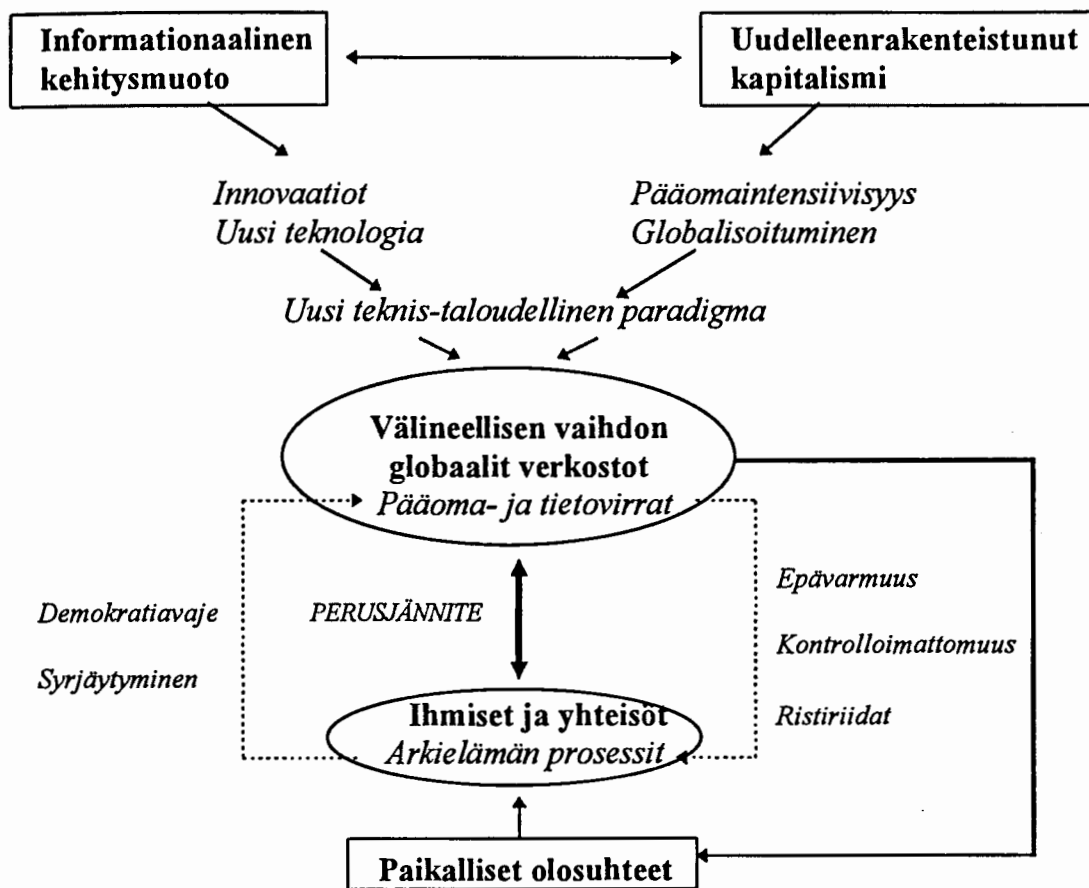
– ovat lisänneet organisoinnin *joustavuutta* tuotannossa, johtamisessa ja kulutuksessa. Tuloksena ei ole ollut kuitenkaan pluralismi vaan verkostomainen elitismi. Monet indikaattorit osoittavat, että tietotuotannon ja päätöksenteon prosessit keskittyvät. Sen myötä teknokratia ja meritokratia muodostuvat keskeisiksi institutionalisoiduiksi vallankäytön muodoiksi. (Castells 1989, 13–16, 30–32.)

TIEDON AIKAKAUDEN PERUSJÄNNITE

Informationaalisen yhteiskunnan perusjännite

Informationaalisen yhteiskunnan kehittyminen ei toteudu ilman yhteiskunnallisia jännitteitä, niin kuin ei aikanaan maatalous- tai teollisuusyhteiskunnankaan muotoutuminen. Castellsin analyysissä tämä jännite tai ristiriita tiivistyy käsitteisiin Verko (*Net*) ja Itseys (*Self*). Näihin käsitteisiin tulee hänen analyysissään niin paljon syvyyttä, että sen koko kirjon esittämiseen ei tässä ole mahdollisuuksia. Lyhyenä tiivistyksenä hänen trilogiansa *The Information Age* (1996–1998) ydinanomasta todettakoon sen verran, että sen mukaan nykyisessä maailmanmenossa taloudellista toimintaa ohjaavat globaaleiksi laajentuneet verkostot, jotka harjoittavat välineellistä vaihdantaa. Kyseessä ovat avoimet ja dynaamiset pääoman, hallinnan, asiantuntijuuden ja informaation verkostot, joiden ympärillä informaation talous pyörii (Castells 1996, 470–471). Yksilöitä, ryhmiä, yhteisöjä ja jopa valtioita otetaan mukaan tai syrjäytetään näistä taloudellisen vallan kuviosta siitä riippuen, ovatko ne hyödyllisiä näille verkostoille vai eivät, ts. sen mukaan, kuinka relevantteja ne ovat verkostossa asetettujen päämäärien saavuttamiselle. Tämä logiikka on täysin vieras ihmisten elämisaikojen arksille kokemuksille. Ihmisten on löydettävä oma identiteettinsä luodakseen perustaa mielekkäälle elämälle. Tämä prosessi on kuitenkin yhä enemmän sidoksissa siihen, miten globaalit talouden verkostot asemoivat ihmisiä heidän »käyttöarvonsa» mukaan ja miten ne luovat ehtoja ihmisten toimentulolle, kanssakäymiselle ja itsensä toteuttamiselle. Syntyy jännite, jonka Castells (1996, 3) tiivistää teoksensa alkusivuilla näin: »*Our societies are increasingly structured around a bipolar opposition between the Net and the Self.*» (Ks. lähemmin Wilenius 1998.)

Castellsin analyysin kohteena on uusi sosiaalinen rakenne, joka pohjautuu informaationismiin ja jota määrittää historiallisesti kapitalistisen tuo-

Kuvio 4. Globaalin verkoston ja paikallisen identiteetin välinen jännite.

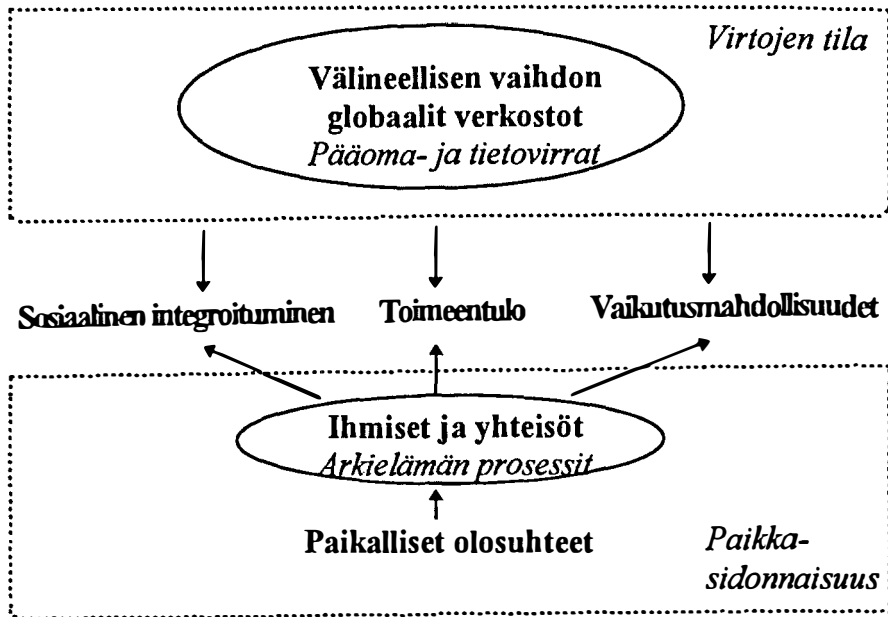
tantomuodon uudelleenrakenteistuminen. Näiden kehityssuuntien valossa voidaan syventää näkökulmaan demokratiaan, paikallisyhteisöihin ja ihmisten vaikutusmahdollisuuksiin. Tämän perusjännitteen kannalta demokratiaa edistävät muodolliset järjestelyt ovat vasta toissijaisia kysymyksiä.

Globaali verkosto ja paikallinen identiteetti

Globaalien verkostojen ja paikallisen identiteetin tai yleisemmin talouden ja politiikan välinen jännite on muodossa tai toisessa ollut esillä ehkä suurimmassa osassa toisen maailmansodan jälkeen kehitetyissä yhteiskuntateorioissa. Nämä kysymykset ovat nousseet esiin myös useimmissa tietoyhteiskuntaan liittyvissä sosiologisissa teorioissa (ks. Webster 1995 ja Echeverría 1994). Castellsin (1996, 476) lähtökohtana on ajatus,

että ideaalityyppisenä tämä jännite näkyy nimenomaan pääomavirtojen puhtaan logiikan ja ihmisten kokemusten tuottamien kulttuuristen arvojen välillä. Toisaalta se saa käytännössä mitä erilaisimpia ilmenemismuotoja. Syrjäytyminen, sosiaalisten liikkeiden synty, lohkoutuneet kaupungit (*dual city*) ja demokratian kriisiytyminen ovat ainakin osittain juuri tämän jännitteen ilmentymiä.

Ihmisten yhteiskunnallisten asemien erilaisuus heijastuu elämän materiaaliseen perustaan, elämänmuotoon ja kokemusmaailmaan. Näin syntyy syrjäytymistä. Jos kaupungit polarisoituvat, tällaiset erot vahvistuvat. Tällöin myös kaupunkitilassa tapahtuu muutoksia. Kaupunki, jossa ainoat mielekkäästi rakennetut, ylläpidetyt ja tärkeiksi koetut paikat ovat niitä, jotka liittyvät yhteiskunnan vauraan osan elämään, tuottaa »syrjäytymisen tilaa» suurelle osalla väestöstä. Kaupunkitilaan jää vallan ja vaurauden verkostoon

Kuvio 5. Yhteiskunnallisen perusjännitteen ilmenemismuotoja.

kuulumattomia ihmisiä ja yhteisöjä, jotka olemassaolollaan muistuttavat uuden teknokratian luoman kaupunkiunelman varjopuolista. Polarisoituvan kasvu tuottaa uudenlaisia sosiaalisia sfäärejä, omia »maailmojaan» jotka sekoittuvat toisiinsa niin kuin vesi ja öljy. Jos tälle tendenssille ei tehdä mitään, me joudumme todistamaan *urbaanin skitsofrenian* syntyä, jota luonnehtii eri sosiaalisten, kulttuuristen ja taloudellisten logiikkojen ristiriitainen yhtäaikainen olemassaolo saman aluerakenteen puitteissa. (Castells 1985, 19, 22–24. Ks. myös Fairstein & Campbell 1996 ja Sassen 1991.)

Edellä kuvatun polarisoituvan kehityskulun konkreettiseen ilmenemismuotoon Castells on viitannut käsitteellä. *dual city* eli *jakautunut kaupunki*, joka viittaa vaurauden ja köyhyyden rinnakkaiseen ilmenemiseen yhdellä ja samalla paikkakunnalla. Castellsin mukaan yritystoiminnan samanaikainen kasvu ja kiihtuminen ovat tuottamassa uusia jakautumisen muotoja. Tämä näkyy selvimmin talousmaantieteellisissä solmukohtissa eli suurimmilla metropolialueilla, joihin valtaosa tietointensiivisistä toimintoista ja myös alan työpaikoista keskittyy. Niistä muodostuu ylikansallisia pääomien ja palvelutoimintojen keskittymiä (Sassen 1991). Tarpeettomana hylätyn työväestön syrjäytyminen ja toisaalta osaavan ja aktiivisen työvoiman kysyntä näkyvät sekoittuneina

»tiedon metropoleissa». Tämä jakautumisilmiö näkyy toisella tasolla myös dynaamisen taloudellisen toiminnan sisällä heijastuen työvoiman erilaistumiseen: yhtäältä muodostuu informaatiopohjainen, suurin ja välillisin talouspoliittisin keinoin tuettu formaali talous, ja toisaalta vähämerkityksisempi työvoimaintensiivinen ja osin koko työvoimapolitiittisen sääntelyn ulkopuolinen informaalinen talous. (Castells 1989, 224–225, 347. Ks informaalisesta taloudesta myös Sassen 1991.) Tältä osin on tietysti muistettava, että Castellsin esimerkit tulevat pääosin Yhdysvalloista, jossa polarisoituvan kehitys on huomattavasti pidemmällä kuin pohjoismaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa.

Yhteiskunnallinen perusjännite näkyy myös toimeentulon ja työelämän ongelmina. Arkielämän välttämättömyyksiin kuuluu toimeentulon hankkiminen. *Työvoima* siihen liittyvine asuin- ja kulutustarpeineen on pitkälti paikkaan sidottua jopa informaationaalisessa yhteiskunnassa. Sitä vastoin pääoma on ytimentään globaalia, ts. se voi pyrkiä hakemaan korkeampia tuottoja tai hyötyään pääomamarkkinoiden liikkeistä globaalisissa 'virtujen tilassa'. Informationismi historiallisena vaiheena tuottaa tendenssejä jotka keskittävät ja globalisoivat pääomaa, mikä pohjautuu yhdensuuntaisiin intresseihin ja verkostojen dezentralisoivaan valtaan. Sitä vastoin työvoiman

käyttö hajautuu työvaiheisiin ja toteutumisen instansseihin, fragmentoituu hajauttavan organisoitinsa myötä, erilaistuu luonteeltaan ja sirpaloituu kollektiivisena toimintana. Ainakin hypoteettisesti voidaan todeta, että globaalit vaihdon verkostot konvergoituvat pääoman metaverkostoksi joka yhdistää ja koordinoi pääoman kasaamiseen pohjautuvia intressejä samalla kun työvoima menettää kollektiivista luonnettaan ja voimaansa. Castellsin (1996, 475) mukaan kehitys voi johtaa siihen, että pääoma ja työvoima yhä selvemmin erkanevat erillisiksi ajan ja tilan sfääreiksi, 'virtojen tilaksi' (*space of flows*) ja 'paikkojen tilaksi' (*space of places*). Ensin mainittu on sähköistettyjen verkostojen *on-line* aikaa, jälkimmäinen – joustavuuden lisääntymisestä huolimatta – arkielämän rytmitettyä kellon aikaa. Tämän kehityskulun synnyttämää tilannetta hän kuvaa näin: »The new professional-managerial class colonizes exclusive spatial segments that connect with one another across the city, the country, and the world; they isolate themselves from the fragments of local societies, which in consequence become destructed in the process of selective reorganization of work and residence.» (Castells 1989, 349.)

Edellä kuvattujen tavoin yhteiskunnallinen perusristiriita heijastuu myös *demokratiaan*. Tavalliset ihmiset, joiden kollektiivisuuden tunne ja välitön keskinäisriippuvuuskin on heikentynyt, ovat suhteellisen voimattomia globaalien teknokapitalististen tendenssien edessä. Toisaalta taas uusien yhteisöjen ja kansalaisliikkeiden syntyminen avaa mahdollisuuksia yhteiskunnallisten muutosten aikaansaamiselle. Mitenkään selvältä tämä kansalaisyhteiskunnan nousu ei kuitenkaan näytä. Päinvastoin, talouden globalisoituminen hajauttaa paikallis- ja aluetason poliittisia yhteisöjä. Osaksi tämä johtuu siitä, että paikallistason poliittiset päättäjät joutuvat hankkimaan tukensa ja myös päätöstensä hyväksynnän kahdelta suunnalta, paikallisilta äänestäjiltä ja globaalilla tasolla toimivilta investointipäätösten tekijöiltä. Tämä jännite näyttää radikalisoituvan teknis-taloudellisen kehityksen myötä. Peruskysymys tässä on se, että *ihmisten mahdollisuudet vaikuttaa elämäänsä paikallisten poliittis-hallinnollisten järjestelyjen avulla ovat heikkenemässä, ellei demokratiaa luoda uudelleen siten, että se yhdistäisi pääoma- ja tietovirrat paikalliseen valtaan*: »the local state, and therefore people's control over their lives, will fade away, unless democracy is reinvented to match the space of flows with the power of places.» (Castells 1989, 346–347, 352.)

Kuvailemani demokratian kehityksen yksi taustatekijä on yhteisöllisyyden heikentyminen. Silti Castells (1997, 60–64) näkee *paikallisyhteisöt* identiteetin ja elämän mielekkyyden lähteinä. Ne muodostavat ainakin jonkinlaisen puolustusmekanismin globaalin epävarmuuden ja kontrolloimattoman muutoksen vaikutuksille. Tämä näkyy mm. seuraavissa muodoissa:

- 1) paikallisten sosiaalisten liikkeiden integroituminen kunnallishallinnon kautta tapahtuvaan demokraattiseen vallankäyttöön.
- 2) paikallisyhteisöjen ruohonjuuritason toimintaryhmien muutosvoiman laajentuminen.
- 3) heikossa asemassa olevien yhteisöjen kollektiivisten selviytymisstrategioiden kehittäminen.
- 4) segregoitumisen ehkäisemiseen tähtäävän yhdyskuntarakenteen aikaansaaminen.

Tietyissä mielessä Castells palaa näiden teemojen kautta koko mittavan projektinsa alkulähteille. Hänen analyysinsä muodostaa synteisin, jossa teknis-taloudellinen kehitys kaikkine seurausvaikutuksineen yhdistyy kulttuurin muutokseen ja yhteisöllisten vastavoimien kehkeytymiseen. Hän myös pyrkii paikantamaan nämä yhteiskunnalliset liikelait tavalla, jotka voisi pitää aidosti dialektisena. Hän paikantaa jännitteitä ja ristiriitoja ja niiden purkautumisväyliä. Castellsin varhaiskauden klassikko *The Urban Question* (1979, 426) päättyy toteamukseen, että elleivät edistykselliset voimat kykene luomaan uudistuksia ja liikkeitä, jotka heikentävät yksilolotteisen yhteiskunta- ja kaupunkikehityksen negatiivisia vaikutuksia, kaupunkien kriisiytyminen saattaa synnyttää riistävän metropolihallinnon mallin (*exploitative metropolitan model*), jonka toimivuus perustuu viime kädessä massiivisiin poliisivoimiin ja kontrollimekanismeihin. Tämä on suljettujen asuinpiirien ja nukkulalähiöiden, pitkien työ- ja asiointimatkojen, kauppakeskittymien, heikkojen julkisten palvelujen, kutistuvien julkisten tilojen, yhä näkyvämmän liikaväestön, lisääntyvän väkivallan ja päiväsaikaan tungoksesta kärsivien keskustojen kaupunki. Tämä uhkakuva saa uusia muotoja globalisaation, kapitalismin uudelleenrakentumisen ja tietoyhteiskuntakehityksen aikakaudella. Juuri tämän vuoksi Verkon ja Itseyden ristiriita vaatii tarkempaa analysointia ja lisäksi vielä sen pohdintaa, millaisella yhteiskunta-, alue- ja kaupunkipoliittikalla syntyviin ristiriitoihin ja ongelmiin voidaan parhaiten vastata oikeudenmukaisen, sosiaalisesti tasapainoisen ja kestävän kehityksen aikaansaamiseksi.

DEMOKRATIA HAKEE MUOTOAAN

Informationaalisen yhteiskunnan kehittyminen heijastuu demokratian ehtoihin ennen muuta uuden teknis-taloudellisen paradigman vaikutusten ja irtaantumismekanismien radikalisoitumisen kautta. Poliittisen agendan muodostaminen vaikeutuu samalla kun toimijoiden väliset suhteet monimutkaistuvat. Tarkastelen tätä kysymystä seuraavassa globalisoitumisen, teledemokratian, kansalaisyhteiskunnan, kommunikaatiivisuuden ja osallistumisteman kautta. Pyrkimyksenäni on osoittaa, ettei demokratian kehittämistä voida mielekkäästi ankkuroida sellaiseen vahvan demokratian ideaan, jossa huomio kiinnittyy pelkästään paikallistasolla määräytyviin muodollisiin järjestelyihin.

Globalisoituva demokratia

Demokratia edellyttää aina institutionaalista kehystä, jonka voi alueellisesti vaihdella periaatteessa vaikka pienimmistä kaupunkivaltioista globaaliin maailmankylään. Jos demokratia on kulkenut kaupunkivaltioista kansallisvaltioihin, ja jos se on kehittymässä yhä selvemmin jonkinlaisen *kosmopoliittisen järjestyksen* suuntaan, kuten David Held (1993, 1995) on todennut, kuntalaisten ja paikallisyhteisöjen on mukauduttava uuteen tilanteeseen.

Tulevaisuuden kehitystiet ovat tietenkin täynnä erityyppisiä mahdollisuuksia, ja ne tulevat ilmeisesti toteutumaankin hyvin monitasoisesti ja -vaiheisesti. Vaikka näiden käytäntöjen muotoutumisessa on siten huomattavia alueellisia ja kansallisia eroja, sitä tuskin voidaan kieltää että imperialismiin ja ennen kaikkea sitä historiallisesti seuranneen globalisoitumisen myötä *demokratia on tullut uudella tavalla ylikansallinen asia*. Toimivan demokratian on tällöin tiiviisti kytkettyävä laajenevaan demokraattisten instituutioiden ja toimijoiden muodostamaan kehukseen, mihin Held (1995, 40–43) on viitannut käsitteellä »demokratian kosmopoliittinen malli».

Held pitää uuden demokratiamallin yhtenä edellytyksenä sitä, että tuotanto, jakelu ja raaka-aineiden käyttö sovitetaan yhteen demokraattisen prosessin ja toiminnallisen kehityksen kanssa. Marxilaisittain ilmaistuna kyseessä on perustan ja päällysrakenteen välinen yhteys, jota Erik Olin Wright on suhteellisen osuvasti kuvannut teoksessaan *Class, Crisis and the State* (1979). Tämän yhteyden tunnistaminen on tärkeää tietoyhteiskuntaa koskevan keskustelun kannalta ennen muuta sen vuoksi, että se saa yhä peitellym-

piä muotoja. Samalla on nähtävissä, että tietoyhteiskuntakehitystä eteenpäinvievät uudet käytännöt voivat edesauttaa »irtaantuneiden» prosessin verkottamisessa ja koordinoinnissa. Näissä prosesseissa paikallistason toimijoiden rooli jää väistämättä suhteellisen marginaaliseksi.

Teledemokratia

Teledemokratiasta on keskusteltu vilkkaasti viimeisen kymmenen vuoden ajan. Se on uusi demokratian muoto, jossa huomiota kiinnitetään tieto- ja viestintäteknologian avulla välitettyyn demokraattiseen prosessiin. Se on yksi tapa toteuttaa edustuksellista, suoraa ja osallistuvaa demokratiaa. Vaikka teledemokratia on tuonut mielenkiintoisen lisän demokratiakeskusteluun, sen tosiasiallinen anti on jäänyt vähäiseksi. Nimitäin demokratian perusongelmaan »telemaattisuus» tai uusi teknologia ei tarjoa käytännössä juuri minkäänlaisia ratkaisuja. Syynä tähän lie-nee ainakin osaltaan se, että kyseinen käsite liitetään teknologiaa hyödyntävään suoraan demokratiaan, jossa ihmiset pääsevät suoraan tekemään päätöksiä yksittäisistä poliittisista asiaky-symyksistä.

Suoran teledemokratian ihanne on edellä esitettyssä muodossaan varsin naivi. Sen erityisiä ongelmia ovat mm. seuraavat (Anttiroiko 1998a, 294):

- Jatkuvien äänestyspäätösten tekemisen ongelmallisuus.
- Vallan keskittyminen agendanmuodostukseen ja valmisteluun.
- Suoran demokratian ongelmallisuus monimutkaistuvan yhteiskunnan päätöksentekojärjestelmänä.
- Teledemokraattisiin prosesseihin liittyvät loogiset ja tekniset pullonkaulat.

Suoraa demokratiaa palvelevia äänestysmenetelmiä on toki kehitelty ja kokeiltukin. On kuitenkin ilmeistä, että tietotekniikan käytön demokraattinen potentiaali on hyödynnettävissä paremmin joillain muilla tavoilla, esimerkiksi käyttäjädemokratian, tiedottamisen ja logistiikan suunnalla. Kokonaan toinen asia on, ovatko edustuksellinen, suora ja osallistuva demokratia sellaisenaan riittäviä kuvaamaan sen enempää nykyistä kuin tulevaakaan poliittista järjestelmää. On hyvin mahdollista, että tulevaisuudessa virtuaalikorporatismi ja verkostoitumistendenssit vahvistuvat vieden samalla demokratiaa entistä elitistisempään suuntaan.

Kansalaisyhteiskunta

Kansalaisyhteiskunnan käsite, johon on vedottu lukemattomissa yhteiskuntapolitiikkaa käsittelevissä puheenvuoroissa, on sinänsä mielenkiintoinen ja keskustelemisen arvoinen. Taustaksi todettakoon, että Tuomas Akvinolaisesta Hobbeisiin, Spinozaan, Lockeen ja Kantiin »poliittinen» samaistettiin pitkälti kansalaisuuden (*civil, bürgerlich*) käsitteeseen. Tämä käytötapa muuttui yhteiskuntaelämän kehittyessä. Sen intellektuaalisen formuloinnin suoritti lähinnä Hegel. Esimerkiksi Lockelle 'civil society' oli vastapaino luonnontilalle, ts. se oli oikeudenmukaisuuden tila joka on luotu tasa-arvoisten yksilöiden tekemällä sopimuksella. Hegel, pohjanaan smithiläinen taloudellinen liberalismi, sovelsi samaista käsitettä osoittamaan sidosta, jonka perustana oli aineellisten tarpeiden tyydyttäminen. *Kansalaisyhteiskunta* oli hänelle siis taloudellisten suhteiden järjestelmä, jossa yksilöiden keskinäisriippuvuus on luonteeltaan välttämätöntä ja välineellistä. Kansalaisyhteiskunta ei näin ollen edustanut vapaaehtoisuutta tai vapautta, vaan *välttämättömyyttä*. Vapaus tuli Hegelin mukaan mahdolliseksi vasta ylemmällä hengenelämän tasolla. Vapauden valtakuntaan, joka on moraalisesti motivoitunut poliittisen toiminnan aluetta, hän viittasi käsitteellä *valtio*. (Pulkinen 1996, 18–20.) Tämä lyhyt ekskursion tarjoaa heuristisen näkökulman tietoyhteiskuntaa koskevaan nykykeskusteluun. Näyttää ilmeiseltä, että nykyiset kehityssuunnat voivat todellakin viedä yhä enemmän kohti »kansalaisyhteiskuntaa», mutta nimenomaan hegeliläisessä mielessä. Tätä ilmentävät mm. privatisoimistendenssit, ekonomistinen ajattelu ja globalisoitua meritokratia. Voisi kuitenkin väittää, että se, mitä meidän ehkä pitäisi etsiä ja tavoitella on sitä, mihin Hegel viittasi käsitteellä *valtio*. Näin myös demokratia voisi saada tarvitsemaansa sisältöä ja legitimitteettiä.

Tosin on perusteltua kysyä, mitä hegeliläisessä mielessä ymmärretty 'valtio' voi enää nykyään tarkoittaa. Nähdäkseni monet tietoyhteiskuntaa koskevat visiot ovat periaatteessa tällaisen uuden valtion, »maailmankylän», »*computopian*», »telepoliiksen» tai jonkun vastaavan sosiaalisen muodosteen käsitteellistettyjä muotoja. Usein niiden kehittäminen rakentuu kuitenkin enemmän teknologian tarjoamiin mahdollisuuksiin kuin moraalisesti motivoitunut poliittisen yhteisön ideaan tai ihmisten kokemusmaailmaan. Niiden heuristista arvoa ei tästäkään huolimatta ole syytä kiistää. Päinvastoin, monet huomionarvoiset ky-

symyksenasettelut ja ideat ovat nousseet esiin juuri tällaisten visioiden kautta.

Vuorovaikutus ja kommunikatiivisuus

Tietoyhteiskunnan ideaan liittyy luontaisesti ajatus, että tällaisen yhteiskunnan demokraattiset prosessit kytkettyvät tieto- ja viestintäteknologian tarjoamiin mahdollisuuksiin lisätä ihmisten välistä vuorovaikutusta. Tätä kautta viestinnällä ja sen instrumenteilla on tärkeä sija demokratian uusia muotoja hahmottelevissa kehittämissä. Lähtökohdaksi tämän teeman jatkokehittelylle voidaan esittää perusoletus, että demokraattinen kulttuuri on aina *kommunikaation kulttuuria* (Cahoone 1988, 270–272). Vaikka tämä luonnehdinta on sinänsä osuva, sen ylikorostaminen johtaa helposti kommunikaation muodollisia ja määrällisiä puolia painottavaan reduktionismiin. Yhteiskunnan demokraattiset prosessit upotetaan tällöin kriittikömmästi viestinnän tarjoamien teknisten mahdollisuuksien muottiin. Globalisoituvan informaation kapitalismin ja postmodernin kulttuurin vaikutukset näkyvät hyvin myös tällä saralla. Ne muuttavat viestinnän instansseja kaikilla tasoilla, paikallisista vuorovaikutuskentistä globaaleihin verkostoihin. Ne myös asettavat ehtoja demokraattisten käytäntöjen kehittämiseksi.

Kommunikaation eri tasot liittyvät yhä kiinteämmin, joskin samalla myös diffuusimmin toisiinsa. Yksi *mikrosfääriin* liittyvä piirre on se, että nykyiset yhteiskunnalliset liikkeet ja ryhmät eivät useinkaan ole kiinnostuneita tuotannon ja resurssien jakamisesta vaan tavoista joilla jälkiteolliset yhteiskunnat tuottavat ja salaavat informaatiota ja joilla ne rakentavat ja ylläpitävät jäsentensä merkitys- ja arvomaailmaa. *Mesotaso*, johon kuuluvat alueelliset ja kansalliset organisaatiot, ja joka on modernin yhteiskunnan varsinainen institutionaalinen kehys, on käymistilassa. Nykyisin puhutaan paljon kansallisvaltioiden murenemisestä, joka on seurausta mikro- ja makrotason yhteyksien tihentymisestä. Sen osalta on syytä muistaa, että mainitussa prosessissa ei ole kyse vain mekaanisesta sovittautumisesta globalisoituvan kapitalismin ehtoihin; se on tulosta osin juuri mesotason poliittis-hallinnollisista interventioista (Castells 1989, 3). *Makrotason* globaalit ja maanosittaiset organisoitumismuodot tullevat ajan myötä kaikkein radikaaleimmin vaikuttamaan jokatäiväiseen elämäämme. Tietoyhteiskuntakehityksen kannalta on ilmeistä, että globaalit tietoverkot – Internet tärkeimpänä – ovat tuottamas-

sa eräänlaista uutta makrosfäärien »kansalaisuutta» ja yhteisöllisyyttä, joka järkyttää monia perinteisen edustuksellisen demokratian peruspilareita. Näiden tendenssien myötä mm. yksityisen ja julkisen välinen raja on hämärtyvässä, mikä omalta osaltaan saattaa johtaa jonkinlaiseen poliittisen toimijuuden privatisoitumiseen. (Keane 1995)

Theodore Glasser (1991, 243–248) esittää, että vapauden käsitettä on laajennettava liberalististen kehysten ulkopuolelle, jos kommunikaation halutaan muuttuvan autonomisesta ja yksityisestä toimesta jaetuksi ja julkiseksi mahdollisuudeksi mielipiteenilmaisuuksiin. Tässä pyrkimyksessään hän tukeutuu Hannah Arendtin ajatteluun. Glasserin peräänkuuluttama laajempi vapauskäsite ei vain salli yksilön toteuttaa pyrkimyksiään, vaan vahvistaa tätä mahdollistamalla yhteisten päämäärien saavuttamisen sellaisissa tapauksissa joissa hän ei yksin olisi niitä saavuttanut. Tämä edellyttää julkista tilaa, jossa yksilöt keskustelvat keskenään julkisista asioista ja osallistuvat vaikuttavasti niitä koskevien ratkaisujen tekemiseen. Tällainen kuva yksilöstä, yhteisöstä ja viestinnästä on teleologinen siinä mielessä, että yhteiselämään liittyy *telos*, tavoittelemisen arvoinen päämäärä. Tätä ideaa onkin kutsuttu 'päämäärien demokratiaksi' erotuksena liberalistisesta 'keinojen demokratiasta'. Yksi keskeinen elementti tässä kokonaisuudessa on kommunikaation sisältämä emansipatorinen aines. Samalla kommunikaatio tarjoaa politiikalle yhden sen olennaisista edellytyksistä, kansalaisuuden ideaan kuuluvan pätevyden ja elämäntaidon.

Vaikka kommunikaation rooli, varsinkin jos sitä laajennetaan Habermasin (1991; 1992) esittämässä mielessä kommunikatiivisen toiminnan suuntaan, voidaan nähdä näinkin tärkeänä, se ei yhteiskuntaelämän realiteettien valossa ole ratkaisu tämän päivän demokratian ja kansalaisvaikuttamisen ongelmiin. Tietoyhteiskunnan imperatiivit lopultakin vain lisäävät näitä ongelmia, vaikka monissa julistuksissa vakuutetaankin muuta. Tässä mielessä myös Habermasin, Arendtin, Glasserin ja monien muiden kommunikatiivista aspektia korostavien kirjoittajien lähtökohta vaikuttaa romantisoivalta. Informationaalisen kapitalismin myötä vahvistuva *välineellinen vastavuoroisuus ja vieraantuminen* eivät juurikaan jätä sijaa ajatukselle kommunikatiivisuuden perustavasta yhteiskunnasta varsinkin kun otetaan huomioon 'politiikan' heikentyminen suhteessa 'talouteen'.

Aktiivisen kuntalaisen myytti

Demokratian uudistamisen, kansalaisen reabilitoinnin ja osallistumisen aktivoimisen taustalla vaikuttavat usein hyvin teknokraattiset lähtökohdat. Tietoyhteiskuntakeskustelun kannalta on merkillepantavaa, etteivät esitetyt näkemykset useinkaan perustu empiirisiin havaintoihin siitä, miten ihmiset toimivat, mitä he haluavat elämältään, ja millä tavoin he haluavat vaikuttaa yhteisten asioiden hoitoon.

Vahvaan kansalaisosallistumiseen pohjautuvat demokratian ideat nojaavat sellaisiin taustaoletuksiin, jotka eivät ole päteviä saatujen kokemusten valossa (ks. vahvasta demokratiasta esim. Barber 1984). Vivien Lowndes onkin osuvasti todennut, että lisääntynyt kiinnostus kansalaisuuteen (tai paikallistasolla kuntalaisuuteen) liittyy siihen, miten yksilöt, heidän yhteisönsä ja hallinnan instituutiot suhteutuvat toisiinsa. Modernissa kaupungistuneessa yhteiskunnassa näiden yhteyksien pitävyys ja toimivuus ei ole enää itsestään selvä. Itse asiassa juuri päinvastoin, modernisaatioprosessin pitkäänjatunut erikoistuminen ja fragmentoituminen – samalla kun se on tuottanut näiden yhteyksien edellytykset ja niiden modernit muodot – on selvästi heikentänyt näiden yhteyksien toimivuutta. Perimmäiset kuntalaisuutta murentavat tendenssit ovat Lowndesin (1995, 178) mukaan seuraavat:

- 1) vähäinen kiinnostus ja sitoutuminen yhteisten asioiden hoitoon,
- 2) paikallisyhteisöjen heikentynyt merkitys ja kiinteys, sekä
- 3) vieraantuminen poliittisista instituutioista.

Nämä ilmentävät sellaisenaan informaationaalille kehitysvaiheelle ominaisia hajautumistendenssejä. Näiden realiteettien kannalta katsottuna on outoa, että melkein kaikki tietoyhteiskuntakehitystä edistävät ohjelmat hallinnon eri tasoilla ottavat ikään kuin annettuna sen, että ihmiset haluavat *osallistua* yhteisten asioiden hoitoon. Tähän kysymykseen voidaan tosin ottaa kaksi erilaista näkökulmaa, edistysmielinen ja liberaali. Edistysmielinen näkökulma korostaa ohjelmallisesti osallistumisen aktivoimisen tärkeyttä. Kansalaisten osallistumisesta tehdään miltei itsetarkoitus. Sen edistäminen tuottaa usein kuitenkin pelkkiä näennäisdemokraattisia järjestelyjä, jotka etäännyvät elämämaailman realiteeteista. Itse ihmisestä on alkanut tulla järjestelmää uhkaava ongelma sen vuoksi, että häntä on miltei mahdoton valaa aktiivisen kuntalaisen ideaalimallin muottiin. Liberaa-

lis-individualistisessa demokratiamallissa aktiivista osallistumista ei nähdä arvona sinänsä. Pelkkä muodollinen vaikuttamismahdollisuus riittää. Tällöin myöskään demokratian toimivuutta ei sidota osallistumisasteeseen. Tällainen näkemys johtaa käytännössä jakoon hallitsevien ja hallitujen välillä. Näin se edesauttaa kansalaisten vieraantumista politiikasta ja vahvistaa poliittista vastuunpakoilua. Niin yllättävältä kuin asia saattaa kuulostaakin, liberalistinen ajattelu voidaan nähdä poliittisen passiivisuuden keskeisenä perustana länsimaisissa demokratioissa. (Vrt. Pulkkinen 1996, 30–32.)

KUNNALLISHALLINNON UUSI ROOLI

Olen edellä pyrkinyt hahmottelemaan informaationaalisen yhteiskunnan muotoutumista ja sitä, millaisia haasteita tämä kehitys asettaa demokratialle. Tässä luvussa konkretisoin näitä kysymyksiä tarkastelemalla asiaa kunnallisen demokratian kannalta.

Päämääränä ohjelmoitu tietoyhteiskunta?

Jos ajatellaan demokratian globalisoitumista, teledemokratian ongelmallisuutta, kansalaisyhteiskunnan voimattomuutta, vuorovaikutuksen välineellistymistä ja kansalaisten passiivisuutta, kapea-alaiset näkemykset tietoyhteiskunnan demokratiasta joutuvat hyvin kriittiseen valoon. Esimerkiksi demokratiavajeesta tunnetun EU:n piirissä tietoyhteiskuntafoorumin ensimmäisessä vuosiraportissa on korostettu periaatetta *»Putting people first»*, mikä vaikuttaa suorastaan tragikoomiselta sen valossa, miten EU:n tietoyhteiskuntaohjelmaa tai sen koko päätöksentekojärjestelmää on rakennettu. (Networks for People and their Communities 1996. Ks. myös Europe and the global information society 1996 ja Dialogue 1998.) Kuka meistä on ollut näissä prosesseissa osallisena ja millä painoarvolla? Toinen seikka on se, että kyseiset ohjelmat korostavat markkina- ja lähtökohdista toimintatapaa ja yksilöiden omien toimintamahdollisuuksien laajentamista uusliberalistisessa hengessä, mikä johtaa melkeimpä väistämättä syrjäytymistä ja demokratiavajetta ruokkivaan kehitykseen.

Kotimaisiakin esimerkkejä tietoyhteiskuntaan affirmatiivisesti orientoituneista kehittämisprojekteista hallinnon eri tasoilla löytyy paljon (ks. Kasvio 1997, Mälikä 1996, Anttiroiko 1998b). Kaikkia niitä leimaa sisäänrakennettu pelko siitä, että

jos emme tartu uuden teknologian tarjoamiin mahdollisuuksiin, menetämme jotain korvaamattonta. Tähän liittyvää demokratia-aspektia puolestaan kuvaa hyvin Markku Laukkasen (1997, 40) ihmeteltävän yksiviivainen toteamus, että *»[t]ietoyhteiskunnan luonne ja idea on demokraattinen, avoin verkko, joka mahdollistaa palvelujen tarjonnan ja saatavuuden asuinpaikasta riippumatta ja joka edistää yritysten ja ihmisten toiminnallista verkottumista.»* Hänen kyseenalainen näkemyksensä on, että tietoyhteiskunnan infrastruktuuri muodostaa kansalaisyhteiskunnan perustan. Voidaan kysyä, eikö avoimella dialogilla tai kommunikatiivisella toiminnalla tai arvoilla ole sijaa tämän perustan rakentamisessa? Tämä näkemys osoittaa ilmeisesti yleisemminkin sitä tasoa, jolla tietoyhteiskuntaan liittyvä ohjelmallinen retoriikka operoi. Yhteiskunnallisten prosessien dynamiikkaa sen enempää kuin kehitystä suuntaavia tendenssejäkään ei tarvitse ottaa huomioon juuri lainkaan. Riittävä näyttää olevan se, että tukeudutaan yleisimpien muutosuuntien, tietotekniikan sovellusten ja erilaisten muotikäsitteiden verbaaliseen viljelyyn. Nämä lähtökohdat tarjoavat ymmärrettävästikin mitä hedelmällisimmän maaperän erityyppisille visioille demokraattisesta tietoyhteiskunnasta. Yhtenä esimerkkinä tästä käyköön Kimmo Kajasteen (1994, 3–6) artikkeli, jossa hän nostaa esiin mm. seuraavanlaisia *»avointa»* tietoyhteiskuntaa luonehtivia väittämiä ja ohjelmallisia vaatimuksia:

- vaikuttamisen kohteena voi olla vaikkapa koko maapallo,
- puolueiden on avauduttava,
- hallinnon julkisuusperiaatteen on toteuduttava, jotta kansalaisten vaikuttava osallistuminen tulee mahdolliseksi,
- maamme tarvitsee toimivan tieto- ja teletekniikan sekä tietoverkoston ja näihin liittyvän koulutuksen ja osaavat ihmiset,
- valmius yhteisvastuun kantamiseen on kasvussa (kansalaisvastuu), ja
- verkostojen kaikissa osissa on vallittava vapaus kuin myös mahdollisuus hallita sisältöjä ja tekniikkaa sekä vaikuttaa niihin.

Kajaste pitää suurimpana tietoverkkokehittelyihin liittyvänä uhkatekijänä syrjäytymistä. Hänen ratkaisunsa näyttäisi olevan väline- ja verkko-osaamisen ja sisältöymmärryksen lisääminen. Nämä muodostavat hänen mukaansa osallistumisen ja vaikuttamisen perusedellytyksen tietoyhteiskunnassa. *»Kansalaisen on kyettävä hyödyntämään uudella tavalla ulottuvilla oleva tiedon tulva. Hänen on tiedettävä mistä saa lisää tietoa*

ja miten.», kirjoittaa Kajaste (1994, 7). Jälleen herää lukuisia kysymyksiä, joita ydistää paljolti se sama ongelma joka liittyy mainitsemaani Laukaseen käsitykseen tietoyhteiskunnan demokraattisuudesta. Koko *demokratian idea redusoidaan teknologisesti välittyneen viestinnän ja vuorovaikutuksen tarjoamiin mahdollisuuksiin*. Tällainen lähestymistapa kapea-alaistaa kysymyksenasettelua. Miten esimerkiksi vaikuttamisprosessit määräytyvät? Miten toiveet instituutioiden avoimuudesta tulevat todeksi? Mitä evidenssiä on väitteelle kansalaisvastuun lisääntymisestä? Mistä »oikea tieto» tulee verkkoon, mikä on sen oikeellisuuden kriteeri, ja miten yleensäkin tietoverkkojen tarjoama tieto voi sellaisenaan muodostua demokraattisuutta määrittäväksi tekijäksi? Kun Kajaste (1994, 3) toteaa, että »*edessä on aika, jolloin henkilökohtaisella tietokoneella paitsi vaikutetaan myös äänestetään*», niin on perusteltua kysyä, millaisessa poliittisessä kulttuurissa ja rakenteellisessa kehityksessä tällainen toiminta tapahtuu, ja toisaalta miten modernin yhteiskunnan hallinnan ongelmat voidaan yleensäkin ratkaista tällaisiin näennäisdemokraattisin keinoin.

Kriisitendenssit ja sosiaaliset liikkeet

Demokraattisen tietoyhteiskunnan utopiat lepäävät valitettavan hatarien perusteiden varassa. Niiden perusongelmana on se, että demokratiaa ja poliittista järjestelmää ei kytketä niitä ehdollistaviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Paljon tärkeämpää kuin päästä äänestämään tietokoneella on päästä päättämään siitä, mihin yleensäkin vaikutetaan demokraattisesti äänestämällä. Tässä viittaamani yhteiskuntarakenteellinen ongelma tuottaa ristiriitoja, jotka synnyttävät kansalaisliikkeitä, orientoitumisvaikeuksia, syrjäytymistä ja monia muita ilmenemismuotoja. Niiden laaja-alaiseen lievittämiseen näennäisdemokraattiset järjestelyt eivät riitä.

Suuri osa yhteiskunnallisista ristiriidoista on sen luonteisia, että ihmiset pystyvät sopeutumaan niihin tai käsittelemään niitä riittäväksi katsomassaan laajuudessa. Mutta on myös tilanteita, joissa tavalliset ihmiset ovat vain taloudellisen toiminnan seurausten kokijoita ilman minkäänlaisia vaikuttamisen mahdollisuuksia. Tämäntyyppiset tilanteet synnyttävät vieraantumista ja myös aivan käytännöllisiä jokapäiväiseen elämään vaikuttavia ongelmia, jotka johtavat tasapainoisen kehityksen järkkymiseen. Kun ongelmat muodostuvat riittävän yleisesti koetuiksi ja laajoiksi, ne

alkavat hakea purkautumisväyliä. Käytännössä varsinkin sosiaaliset liikkeet ovat tällaisen kehityksen tulosta. Ne syntyvät pitkälti niistä ristiriidoista, jotka kehkeytyvät elinolosuhteiden, kulutuksen ja palvelujen ympärillä. Tällaisten kulutusprosessien kriisiytyminen on ainakin tiettyyn rajaan asti tulosta valtion ristiriitaisesta luonteesta sen joutuessa palvelemaan yhteiskuntaa samanaikaisesti sekä tuotannon että kulutuksen tarpeita silmälläpitäen. Kun yhteiskunta- ja kunnallispolitiikassa kollektiivisen kulutuksen ja uusintamisen asettamat vaatimukset jätetään vaille riittävää huomiota, syntyy kriisitendenssejä jotka synnyttävät yhteiskunnallista liikehdintää. (Castells 1979, Gurr & King 1987, 60 ja Dunleavy 1980.) Nämä kehityspiirteet ovat näkyneet hyvin esimerkiksi ympäristöön ja asumiseen liittyvien konfliktien kehkeytymisessä (ks. esimerkiksi Tampereen osalta Laine & Peltonen & Haila 1998).

Teoksensa *The Informational City* (1989, 349) lopussa Castells antaa joitakin viitteitä siitä, miten tätä ongelmaa tulisi käsitellä. Kirjansa johtopäätösluvussa hän antaa viitteitä tämän ristiriidan ratkaisemisesta toteamalla, että *sosiaaliset merkitykset* on kyettävä rakentamaan uudelleen virtojen tilan luonnehtimassa kehitysvaiheessa. Tämä idea pitää sisällään paljon. Lähtökohtana on ajatus, että uusi globaali informaationaalinen talous luo tuotannon ja kulutuksen geometriaa, joka heikentää mahdollisuuksia vaikuttavaan arvoperustaiseen ja merkityksiä luovaan toimintaan tämän verkoston ulkopuolella. Pääoma- ja tietovirrat luovat omaa logiikkaansa, joka tarkoituksellisesti heikentää perinteisiä organisoitumismuotoja ja paikkaan sidottua valtaa. Tämä on tendenssi, joka heijastuu monin tavoin kansalaisten asemaan ja vaikutusmahdollisuuksiin. Kyse ei ole kuitenkaan orwellilaisesta totalitarismista, jossa Isoveli valvoo teknologisen yhteiskunnan kansalaisia. Aivan päinvastoin, kysymyksessä on paljon salakavalampi *hajoita ja hallitse* -periaatteen sovellus ilman tunnistettavissa olevaa vihollista tai sellaista valtakeskusta, joka voitaisiin asettaa vastuuseen tapahtuneesta. Jopa yhteiskuntapoliittiset kysymykset muodostuvat niin abstrakteiksi sosiaaliseen kausaliteettiin viittaaviksi prosesseiksi, että vaihtoehtoisten linjausten esittäminen tukahtuu. Tämä johtaa siihen, että »sosiaaliset merkitykset» etääntyvät paikan ja instituutioiden logiikasta ja hajautuvat virtojen tilaan, jonka logiikka ei ole selvää edes niille jotka operoivat näissä instrumentaalisen vaihdon verkostoissa. Onkin ilmeistä, että vallan »virtaaminen» tuottaa virtojen valtaa, johon ei voida juurikaan poliittisesti vaikuttaa, mutta jota voidaan tiet-

tyyn rajaan asti hyödyntää ja manipuloida. Tämä tuottaa sen perusasetelman, jossa näkyy aikamme yhteiskunnallinen perusjännite: *People live in places, power rules through flows*, kuten Castells asian ilmaisee.

Jos tässä olisi koko totuus, vastarinnalle ei olisi lainkaan sijaa, emmekä me ehkä pystyisi näkemään sen tarvettakaan. Mutta ihmiset eivät ole passiivisia subjekteja, jotka alistuvat yhteiskuntarakenteiden alla kaikkeen mitä yhteiskuntakehitys näyttäisi heiltä edellyttävän. Elämänpääpiirien merkitysten hajoaminen ja poliittisten instituutioiden vallan katoaminen eivät jää vaille vasta-reaktioita. Ihmiset hakevat kulttuurista identiteettiään ja vaikutusmahdollisuuksia muodossa tai toisessa. Valtaosa meistä tosin sopeutuu nykykehitykseen ja liittyy sosiaaliset merkitykset muuttuvan yhteiskunnan uusiin käytäntöihin. Silti uudet rakenteet luovat sosiaalisia liikkeitä, jotka eivät yleensä synny tietoisina muutokseen tähtävinä liikkeinä, vaan muodostuvat luonnostaan ihmisten reaktioina syntyviin rakenteellisiin ristiriitoihin. Tämä kehitys tulee yhä jännitteisemmäksi, kun teknis-taloudellinen kehitys irrottautuu niistä sosiaalisen kontrollin mekanismeista, joilla tätä kehitystä pitäisi pystyä ohjaamaan. (Castells 1989, 349–350.)

Sosiaaliset liikkeet pyrkivät luomaan hallitsevan luokan intresseille ja arvoille vaihtoehtoista kaupunkia. Tällainen kaupunki on paikallisten kulttuuristen yhteisöjen verkosto, joka hallinnoi itseään demokraattisesti ja asukaslähtöisesti (Gurr & King 1987, 61). Mutta entä virallinen kunnallishallinto, miten se suhteutuu tällaisiin pyrkimyksiin? Tulevaisuudessa näyttää yhä ilmeisemmältä, että paikkakuntien kehittämisessä on nojattava siihen, että kunnan toiminta on hyväksyttyä ja oikeansuuntaista nimenomaan kuntalaisten kannalta. Tässä onnistuminen tuottaa sosiaalista pääomaa, joka on tulevaisuudessa entistä merkittävämmässä roolissa kestävän ja tasapainoisen kehityksen aikaansaamisessa.

Informationaalinen kunnallispolitiikka

Tasapainoinen yhdyskuntakehitys näyttäisi edellyttävän, että paikan merkitykseen pohjautuvan artikuloinnin valtaa laajennettaisiin suhteessa virtojen tilaan. Kulttuurisella tasolla paikallisyhteisöjen pitäisi pystyä säilyttämään identiteettinsä ja rakentumaan historiallisten juuriensa varaan ilman, että niiden kohtalo olisi kokonaan sidottu siihen kuinka hyödyllisiä ne ovat virtojen tilan toiminnallisen logiikan ja sen taustalla ole-

vien päämäärien kannalta. Paikallisen identiteetin ja symboliympäristön rakentamisen rinnalla on myös rakennettava siltoja muihin symboliympäristöihin ja ratkaistava yleiseen talouspolitiikkaan ja poliittisiin käytäntöihin kytkeytyvät strategiset linjaukset. Näin voidaan ennaltaehkäistä nurkkakuntaisuuden ja fundamentalismin nousua. (Castells 1989, 350–351.)

Kyliä, maaseutukuntien, kaupunkien ja alueiden on etsittävä omaa rooliaan uudessa informaationaalisessa taloudessa. Tämä on erittäin haastava tehtävä tilanteessa, jossa talouden realiteetit eivät juurikaan tue tätä integroitumista. Mahdollisuuksia tähän löytyy ainakin sitä kautta, että vaikka tuotanto organisoituu virtojen tilan puitteissa, *sosiaalinen uusintaminen* tuotannon keskeisenä edellytyksenä toteutuu edelleenkin pitkälti paikallisena prosessina. (Castells 1989, 351. Ks. myös Dunleavy 1980.)

Poliittisella tasolla kunnallishallinnon rooli on keskeinen. *»Local governments must develop a central role in organizing the social control of places over the functional logic of the space of flows.»*, kirjoittaa Castells (1989, 351). Kuntien roolin vahvistuminen lisää niiden painoarvoa taloudellisissa ja poliittisissa organisaatioissa ja etujärjestöissä, joiden kautta ne voivat ainakin välillisesti painostaa globaalin verkoston toimijoita. Nämä mahdollisuudet paranevat varsinkin siinä tapauksessa, että kunnat pystyvät lunastamaan paikkansa paikallisen kansalaisyhteiskunnan puolestapuhujina. Lisäksi, kun talouden sääntely vaikeutuu entisestään, huomiota on kohdistettava siihen, miten *tilanne- ja paikkakunta-kohtainen sovittautuminen* informaationaalismin ja globalisaation vaatimuksiin toteutetaan. Tämä liittyy suoraan paikallisiin olosuhteisiin ja paikalliseen valtaan (ks. lähemmin Anttiroiko 1998a). Kunnat voivat heijastaa paikallisia intressejä ja reagoida joustavasti virtojen vallan vaatimuksiin ja näin etsiä parhaita mahdollisia tapauskohtaisia ratkaisuja. Castells (1989, 352) tiivistää tämän idean siten, että *»in a situation of generalized lack of control, the more specific the bargaining agenda, and the more flexible the capacity of response, both positive and negative, to the network of flows, the greater will be the chances of restoring some level of social control.»* Pitkällä aikavälillä tämä kehitys voi johtaa siihen, että »paikallisvaltiot» kokevat renesanssin samalla kun heikentyneet kansallisvaltiot menettävät valta-asemiaan.

Kunnat eivät voi lunastaa näitä mahdollisuuksia ilman määrätietoista politiikkaa. Niiden on vahvistettava kapasiteettiaan ja valtaansa aina-

kin kahdella suunnalla. Ensiksikin vahvistamalla *kuntalaisten osallistumista* kunnat voivat mobilisoida paikallisen kansalaisyhteiskunnan tukemaan kollektiivista pyrkimystä alueidentiteetin uudelleenrakentamiseen. Toiseksi, kuntien tulisi rakentaa yhteyksiä muihin yhteisöihin ja organisaatioihin, jotka eri tavoin toteuttavat yhteisöllisiä ja alueidentiteettiä vahvistavia pyrkimyksiä. *Liittoutumalla* kunnat voivat lisätä poliittista painoarvoaan, vaikuttaa työn ja vallan materiaaliseen perustaan ja välttää liiallista nurkkakuntaisuutta. Kunnat eivät pysty vaikuttamaan informaationaaliseen talouteen käytännössä mitenkään, jos ne pitäytyvät pelkästään omien institutionaalisten ja alueellisten rajojensa puitteissa. Tällöin virtojen tilassa operoivat organisaatiot pystyvät helposti asettamaan kunnat ja julkisyhteisöt toisiaan vastaan ja kilpailuttamaan sosiaalisesti kestävätkin ratkaisut pois pelistä. Kuntien on siis itse luotava tiedon ja vallan verkostoja ja liittoutumia. Castells korostaakin, että kuntien on rakennettava vaihtoehtoinen virtojen tila joka pohjautuu paikalliseen valtaan. (Castells 1989, 351–353. Ks. myös Fainstein 1996, 182.)

Tämän kansallisella ja ylikansallisella tasolla tapahtuvan yhteisöjen ja kuntien liittoutumisen keskeinen väline on uusi tietotekniikka. Se tarjoaa joustavan välineen vastata virtojen tilan lisääntyvään ylivaltaan. Tässä ei ole kuitenkaan kaikki. Nimittäin koko toiminnan ydin on kansalaisten aktiivisuudessa, poliittisessa päätöksenteossa ja institutionaalisissa strategioissa. (Castells 1989, 353.) Tähän seikkaan liittyy luonnollisesti monia vaikeita ongelmia. Poliittisen taloustieteen piirissä kehitellyt ideat vapaamatkustajan ja vangin dilemmasta kuntakohtaiseen hyötyjen metsästylyyn tulevat kuvaan mukaan. Nimittäin voimme hyvin kuvitella tilanteen, jossa yhteisiä pelisääntöjä rikkova tai niihin sitoutumaton kunta hyötyy siitä, että seudun muut kunnat määrittelevät sellaisia sosiaalista kestävyyttä tuovia pelisääntöjä, jotka esimerkiksi nostavat taloudellisten toimijoiden kustannuksia tai edellyttävät ympäristöystävällisiä ratkaisuja. Tämän estämiseksi tulisi luonnostella toimia, jotka luovat seutukuntaakohtaista poliittista yhteisöä, vahvojen kaupunkien imuun perustuvia seutukuntastrategioita, epävirallisten sanktioiden käyttömahdollisuuksia ja tietysti avointa keskustelua ja sovittelumahdollisuuksia. Näiden kysymysten käsittely on hallinnossa vasta lapsenkengissä, mutta seuraavan kymmenen vuoden kuluessa sekä kuntarakenteen uudistaminen että yhteistyön lisääntyminen saattavat muuttaa tilannetta dramaattisesti.

YHTEENVETO

Käyttämäni laaja viitekehys auttaa jäsentämään tietoyhteiskuntakehitykseen liittyviä perusulottuvuuksia. Siinä otetaan huomioon informaationaalisten käytäntöjen erityisluonne, eräänlainen hyperreaalinen kenttä, samalla kun tarkastellaan sitä, mitä reaalisia vaikutuksia näillä on ihmis-, yhteisö- ja yhteiskuntaelämään.

Tätä kehitystä suuntaavat informaationaalisen kapitalismin tendenssit kutistavat ihmisen reaalisia vaikutusmahdollisuuksia samalla kun sosiaalinen hajautuminen ja postmoderni ajattelu tekevät sosiaalisen kiinteyden aikaansaamisen ja yhteisöllisen politiikan muotoilun yhä vaikeammaksi.

Demokratian yleisten ehtojen osalta olen nostanut esiin viisi teemaa. *Globalisoituminen* tuottaa sekä sisällöllisiä että muodollisia ongelmia demokratian elävöittämiselle. Intressien määrittely ja kokoaminen vaikeutuvat entisestään. *Tieto- ja viestintäteknologian* kehitys on yksi osa käynnissä olevaa uudistusprosessia, mutta senkin kohdalla vaikutukset saattavat jäädä lähinnä tiedonkulun ja käyttäjädemokratian parantamisen tasolle. Kolmas teema liittyy *kansalaisyhteiskuntaan*, joka on käytännössä kuitenkin lähinnä välttämättömyyden ja taloudellisen keskinäisriippuvuuden valtakunta, ja joka toimii jo lähtökohtaisesti eri intressitahojen epädemokraattisena temmellyskenttänä. Näitä täydentää vielä se tosiasia, että *vuorovaikutus* näyttää välineellistyvän, medialisoituvan ja meritokratisoituvan yhä enemmän. Ja lopuksi, *osallistuminen* on nostettu demokratian kehittämiseen kuuluvana itsestään selvyttenä, vaikka käytännössä sitä rapauttavat vieraantuminen, poliittisen vastuuntuntoisuuden väheneminen ja aktiiviväestön krooninen aikapula.

Kuntien rooli muodostuu tässä yhteiskunnallisessa tilanteessa keskeiseksi. Niillä on ainakin periaatteellisia mahdollisuuksia pyrkiä sovittamaan yhteen informaationaalisen kapitalismin ja paikallisten olosuhteiden välisiä ristiriitoja. Tämä on haaste, jonka vastaanottaminen edellyttää vahvaa paikalliselta pohjalta lähtevää asukas- ja yhteisökeskeistä kunnallispolitiikkaa sen rinnalla että kunnat sopeutuvat riittävässä määrin yleisiin yhteiskunnallisiin toimintapuitteisiin ja omaavat poliittista valmiutta strategisten liittoutumien ja verkostojen muodostamiseen olennaisimpiin kontekstitekijöihin vaikuttamiseksi. Kyse on informaationaalisesta kunnallispolitiikasta, jonka ytimen muodostaa pyrkimys tietoyhteiskunnan perusjärjestyksen hallintaan.

LÄHTEET

- Anttiroiko, Ari-Veikko (1996) *Learning Economy. An Essay on Globalization and Learning Economy as a Challenge to Local Government*. University of Tampere. Department of local Government Studies. Report series 34/1996.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998a) Kunnat tiedon valtatiellä. Teoksessa Hoikka Paavo (toim.) *Kunnat 2000-luvun kynnyksellä: Näkökulmia kunnallisalan tutkimukseen ja käytäntöihin*. TAJU. Tampere 1998.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998b) *Making Sense of IS Policy. Searching for Knowledge-Based Evidence for the Finnish Information Society Policy Programmes at Different Institutional Levels*. Presentation in the Crossroads in Cultural Studies, 2nd International Conference, 28.6.–1.7.1998, Tampere. Tampere 1998.
- Barber, Benjamin (1984) *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. University of California Press.
- Beck, Ulrich (1990) *Riskyhteiskunnan vastamyryk. Organisoitu vastuuttomuus*. Teoksesta 'Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit' (1988) suom. Heikki Lempa. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. Teoksesta 'Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne' (1986) kääntänyt Mark Ritter. SAGE Publications.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press.
- Best, Steven & Kellner, Douglas (1991) *Postmodern Theory. Critical Interrogations*. Communications and Culture (series). Macmillan.
- Bookchin, Murray (1987) *The Modern Crisis*. Second Revised Edition. Black Rose Books. Quebec.
- Cahoone, Lawrence E. (1988) *The Dilemma of Modernity. Philosophy, Culture and Anti-Culture*. State University of New York Press.
- Callinicos, Alex (1989) *Against Postmodernism. A Marxist Critique*. Polity Press.
- Castells, Manuel (1979) *The Urban Question. A Marxist Approach*. Translated from the French 'La Question urbaine' (1972, 1976) by Alan Sheridan. Published in 1977, reprinted 1979. London: Edward Arnold (Publishers) Ltd.
- Castells, Manuel (1985) High Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process in the United States. In Manuel Castells (ed.) *High Technology, Space, and Society*. Urban Affairs Annual Reviews, Volume 28. SAGE Publications
- Castells, Manuel (1989) *The Informational City. Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Castells, Manuel (1996) *The Information Age. Economy, Society and Culture*. Vol. I: *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (1997) *The Information Age. Economy, Society and Culture*. Vol. II: *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (1998) *The Information Age. Economy, Society and Culture*. Vol. III: *End of Millennium*. Oxford: Blackwell.
- Dialogue with Citizens and Business*. The European Union. (Käyttöpv 23.9.1998). (Dialogue 1998). <http://citizens.eu.int/>
- Dunleavy, Patrick (1980) *Urban Political Analysis*. London: Macmillan.
- Echeverría, Javier (1994) *Telépolis*. Ensayos/Destino, 17.
- Europe and the global information society* (1996). Recommendations to the European Council. (Bangemann report). The European Commission. Brussels-Luxembourg, 1996. (Käyttöpv 23.9.1998). <http://www2.echo.lu/eudocs/en/bangemann.html>
- Europe's Way to the Information Society* (1994). An Action Plan. Commission of the European Communities. Brussels, 19.07.1994. (Käyttöpv 23.9.1998). <http://www2.echo.lu/eudocs/en/com-asc.html>
- Fainstein, Susan S. (1996) The Changing World Economy and Urban Restructuring. In Susan Fainstein & Scott Campbell (eds.) *Readings in Urban Theory*. Blackwell.
- Fainstein, Susan & Campbell, Scott (1996) *Readings in Urban Theory*. Blackwell Publishers.
- Fromm, Erich (1969) *Toivon vallankumous*. Alkuteoksesta 'The Revolution of Hope' (1968) suom. Ilse Koli. Ihminen ja maailma -sarja.
- Giddens, Anthony (1992) *The Consequences of Modernity*. Polity Press, 1990. Paperpack 1991, reprinted 1992.
- Glasser, Theodore (1991) *Communication and the Cultivation of Citizenship*. Communication, 1991, Vol. 12, pp. 235–248.
- Gould, Carol C. (1988) *Rethinking Democracy. Freedom and Social Cooperation in Politics, Economy, and Society*. Cambridge University Press.
- Gurr, Ted Robert & King, Desmond (1987) *The State and the City*. London: Macmillan
- Habermas, Jürgen (1991) *The Theory of Communicative Action. Volume one: Reason and the Rationalization of Society*. Alkuteoksesta 'Theorie des kommunikativen Handelns. Band I: Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung' (1981) kääntänyt Thomas McCarthy (1984). Polity Press, 1991.
- Habermas, Jürgen (1992) *The Theory of Communicative Action. Volume two: Life-world and System: The Critique of Functionalist Reason*. Alkuteoksesta 'Theorie des kommunikativen Handelns. Band II: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft' (1981) kääntänyt Thomas McCarthy (1987). Polity Press, 1987, 1989, 1992.
- Held, David (1993) Democracy: From City-States to a Cosmopolitan Order? Teoksessa David Held (toim.) *Prospects for Democracy. North, South, East, West*. Stanford University Press.
- Held, David (1995) *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Polity Press.
- Illich, Ivan (1990) *Oikeus hyödylliseen työttömyyteen ja sen asiantuntijaviiholliset*. Alkuteoksesta 'The Right to Useful Unemployment and Its Professional Enemies' suom. Pekka Sauri. Ilmestyskirjasto 5. Perusta/WSOY.
- ISPO (1998). *EC Information Society Project Office*. (Käyttöpv 23.9.1998). <http://www.ispo.cec.be/>
- Kajaste, Kimmo (1994) *Demokratia ja tietoverkot vuorovaikutusyhteiskunnassa*. Teoksessa Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset. Osaraportti 6: Kansalainen tietoyhteiskunnassa. 19.10.1994. Tietotekniikan kehittämiskeskus ry.
- Kasvio, Antti (1997) *Finland's Road to the Information Society*. Paper prepared for the Information Society Working Group at Sosiologipäivät, Helsinki 20. – 21.3.1997.
- Keane, John (1995) *Structural Transformations of the*

- Public Sphere*. The Communication Review, Vol. 1(1), pp. 1–22.
- Kellner, Douglas (1989) *Critical Theory, Marxism and Modernity*. Polity Press.
- Laine, Markus & Peltonen, Lasse & Haila, Yrjö (1998) *Local »Instigating Disputes» and the Politicization of the Environment. The Case of Tampere, Finland*. To be published in *Advances in Human Ecology*, Volume 7, pp. 161–206.
- Lash, Scott & Urry, John (1987) *The End of Organized Capitalism*. Polity Press.
- Laukkanen, Markku (1997) *Tietoyhteiskunta kaipaa konkreettista sisältöä*. Kuntalehti 5/1997, 40–41.
- Lowndes, Vivien (1995) *Citizenship and Urban Politics*. Teoksessa David Judge, Gerry Stoker & Harold Wolman (eds.) 'Theories of Urban Politics'. SAGE Publications.
- Mälkiä, Matti (1996) *Kansalaiset ja hallinto tietoyhteiskunnassa. Tietoliikenneverkot kunnallisen osallistumisen ja vuorovaikutuksen välineenä*. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 4/1996, 410–419.
- Naess, Arne (1989) *Ecology, community and lifestyle. Outline of an Ecosophy*. Teoksen 'Økologi, samfunn og livsstil' (1976) 5. painoksesta osia kääntänyt ja revidoinut David Rothenberg. Cambridge University Press.
- Networks for People and their Communities. Making the Most of the Information Society in the European Union*. Cordis focus, 15 September 1996. First Annual Report to the European Commission from the Information Society Forum, June 1996.
- OECD (1997) *Towards a New Global Age. Challenges and Opportunities*. Policy Report. Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD 1997.
- Pulkkinen, Tarja (1996) *The Postmodern and Political Agency*. Department of Philosophy. University of Helsinki.
- Sassen, Saskia (1991) *The Global City. New York London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Schumacher, E. F. (1976) *Pieni on kaunista. Ihmisten talous ihmistä unohtamatta*. Alkuteos 'Small is Beautiful. A Study of Economics as if People Mattered' (1973). Tammi.
- Schumacher, E. F. (1980) *Inhimillinen vaihtoehto*. Alkuteoksesta 'Good Work' (1979) suom. Mauri Hinneri. Tammi.
- TIEKE (1994) *Kansalainen tietoyhteiskunnassa. Suomi tietoyhteiskunnaksi. Kansalliset linjaukset. Osaraportti 6: Kansalainen tietoyhteiskunnassa*. 19.10. 1994. Tietotekniikan kehittämiskeskus ry.
- Webster, Frank (1995) *Theories of the Information Society*. London: Routledge.
- Wilenius, Markku (1998) *A New Globe in the Making: Manuel Castells on the Information Age*. Review Essay on Manuel Castells, *The Information Age* (1996–1998), Malden: Blackwell. To be published in *Acta Sociologica* 3/1998.
- Wright, Erik Olin (1979) *Class, Crisis and the State*. Verso, 1978. Verso edition 1979.
- von Wright, Georg Henrik (1987) *Tiede ja ihmisjärki. Suunnistusyritys*. Teoksesta 'Vetenskapen och förnuftet' suom. Anto Leikola. Otava.